

Janusz Danieluk

<https://orcid.org/0000-0002-7659-6942>

Uniwersytet w Białymstoku

Zmiany własnościowe jako aspekt polityki narodowościowej na pograniczu polsko-białoruskim w świetle dziejów majątku państwowego Dubnica*

Zarys treści: Artykuł prezentuje politykę narodowościową władz rosyjskich i polskich w oparciu o prawne ograniczenia w posiadaniu własności ziemskich. Przedmiotem badania są zmiany własnościowe zachodzące w państwowym majątku Dubnica w latach 1865–1939. Główny cel pracy stanowi analiza efektywności wdrażania przepisów prawnych przez władze rosyjskie i polskie z zamiarem zwiększenia stanu posiadania. Autor porównuje i ocenia metody polityki własnościowej prowadzonej przez obydwa państwa w oparciu o obrót handlowy majątkiem Dubnica.

Outline of content: The article outlines the nationalisation policy conducted by Russian and Polish authorities based on legal limitations in land ownership. The research's subject matter includes ownership changes in the state property Dubnica between 1865 and 1939. The paper's primary aim is to analyse the effectiveness of implementing legal provisions by the Russian and Polish authorities with a view to increasing their wealth. The author compares and evaluates methods of the ownership policy conducted by both states based on trade in the Dubnica estate.

Słowa kluczowe: majątki instrukcyjne, pogranicze polsko-białoruskie, polityka własnościowa, osadnictwo kurpiowskie, majątek Dubnica

Keywords: instruction estates, Polish-Belarusian borderland, ownership policy, Kurpie settlement, Dubnica estate

* Artykuł powstał na podstawie projektu badawczego: „Rywalizacja rosyjsko-polska o własność ziemską na obszarze guberni północno-zachodnich Cesarstwa Rosyjskiego w latach: 1863–1915”, który otrzymał dofinansowanie Narodowego Centrum Nauki w ramach konkursu Preludium 20 (nr projektu: UMO-2021/41/N/HS3/01777).

Wstęp

Cel niniejszego artykułu stanowi zbadanie skuteczności rosyjskiej i polskiej polityki narodowościowej na pograniczu polsko-białoruskim. Przedmiotem analizy są zmiany własnościowe zachodzące w majątku państwowym Dubnica na przestrzeni dwóch okresów historycznych: postyczniowego oraz II Rzeczypospolitej. Rosyjskie i polskie władze zamierzały wykorzystać rozległe dubnickie obszary leśne do sprowadzenia tu ludności jednolitej pod względem wyznaniowym i narodowościowym. Do realizacji tych celów miały posłużyć prawne ograniczenia w obrocie własnością ziemską. W artykule będę starał się wyjaśnić, czy wprowadzone w życie rozwiązania prawne doprowadziły do przekształceń struktury narodowościowej na pograniczu polsko-białoruskim. Na przykładzie zmian własnościowych majątku Dubnica zamierzam odpowiedzieć na następujące pytania: czy polityka narodowościowa przyniosła oczekiwane rezultaty rządzącym? Jakie były podobieństwa i różnice w polityce narodowościowej prowadzonej przez władze rosyjskie i polskie? Czy państwowa regulacja własności podyktowana interesem narodowym wywołała konflikty społeczne na terenie powiatu sokólskiego? Niniejsze badanie, mające charakter pilotażowy, pozwoli w przyszłości stworzyć metodologiczne podstawy umożliwiające przeprowadzenie analizy w skali globalnej.

Historycy polscy specjalizujący się w polityce narodowościowej władz carskich na obszarze tzw. ziem zabranych byli zainteresowani analizą prawną rozwiązań legislacyjnych wprowadzonych po stłumieniu powstania styczniowego, mających na celu ograniczenie polskiej własności ziemskiej przy jednoczesnym zwiększeniu rosyjskiego stanu posiadania. W rozprawach naukowych przedstawiano głównie skutki ogłoszenia represyjnych aktów normatywnych, opierając się na materiale statystycznym wytworzonym przez kancelarie generałów-gubernatorów wileńskich i kijowskich. Jednocześnie pomijano mechanizmy zastosowania przepisów prawnych na poziomie analizy transakcji kupna-sprzedaży pojedynczych majątków ziemskich¹.

Niedostatecznie została również zbadana problematyka wykorzystania przez państwo polskie ziemi pozyskanej z parcelacji wielkiej własności ziemskiej do polonizacji wschodnich województw II Rzeczypospolitej. Badacze zwracali uwagę na

¹ J. Kaczkowski, *Konfiskaty na ziemiach polskich pod zaborem rosyjskim po powstaniach roku 1831 i 1863*, Warszawa 1918; J. Kukulski, *Donacje po powstaniu styczniowym*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Historica” (1986), nr 24, s. 21–37; F. Rawita-Gawroński, *Konfiskata ziemi polskiej przez Rosję po roku 1831 i 1863*, Kraków–Warszawa–Poznań 1917; W. Schmidt, *Geneza prywatnej rosyjskiej własności ziemskiej w b. guberniach wileńskiej, grodzieńskiej i mińskiej*, „Miesięcznik Statystyczny” (1922), z. 11–12, s. 1–104; D. Szpoper, *Pod władzą carów. Ziemie byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego w XIX wieku*, „Czasy Nowożytne” 16 (2004), s. 241–254; R. Jurkowski, *Majątek wygrany w karty – jak po powstaniu styczniowym litewskie Kalnoberże znalazło się w rękach Stołypinów*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 49 (2014), z. 2, s. 5–21; K. Łopatecki, E. Zalewska, *Historia uroczyska Jaroszówka. Badania nad przemianami własnościowo-osadniczymi na pograniczu Wasilkowa i Białegostoku*, „Studia Podlaskie” 21 (2013), s. 51–88.

narzędzia prawne wprowadzane przez kolejne rządy w celu pozbawienia rosyjskich właścicieli ziemskich nieruchomości, które zostały nabyte wskutek carskich ustaw ogłoszonych po upadku powstania styczniowego. Historycy analizowali również źródła publicystyczne odnoszące się do opinii i poglądów polskiej sceny politycznej w międzywojniu na temat reformy agrarnej². Szczególne znaczenie według badaczy miały dwa akty prawne: Ustawa z dnia 17 grudnia 1920 r. o przejęciu na własność Państwa ziemi w niektórych powiatach Rzeczypospolitej Polskiej (m.in. w powiecie grodzieńskim, na którego terytorium rozciągała się znaczna część lasu dubnickiego) oraz Ustawa z dnia 28 grudnia 1925 r. o wykonaniu reformy rolnej, której celem była przymusowa parcelacja majątków należących do rosyjskiego ziemiaństwa³.

W badaniach koncentrowano się na opisie nowego ładu prawnego, prezentując efekty wprowadzonych przepisów poprzez analizę danych ilościowych obrazujących zmiany struktury własnościowo-narodowościowej w skali całego kraju lub pojedynczych województw. Z kolei brakuje badań komparatystycznych, które na przykładzie analizy zmian własnościowych pojedynczych majątków ziemskich zobrazowałyby skuteczność stosowanych przez aparat państwowy (zarówno rosyjski, jak i polski) rozwiązań prawnych.

Zakres temporalny artykułu obejmuje okres rozpoczynający się w momencie wprowadzenia w życie (w ramach represji popowstaniowych) tzw. Instrukcji z 23 lipca 1865 r., na podstawie której została sprzedana Dubnica. Cezura końcowa osadzona jest w realiach niepodległego państwa polskiego i zamyka się wraz z wybuchem II wojny światowej.

Ramy terytorialne artykułu obejmują obszar powiatu sokólskiego, w którego granicach znajdował się majątek Dubnica. W zaborze rosyjskim powiat przynależał

² M. Cepil, T. Figlus, *Parcelacja wsi w okresie międzywojennym i jej reperkusje osadnicze na przykładzie folwarków Orzeszków, Wielenin i Zieleń*, „Biuletyn Uniejowski” 7 (2018), s. 29–45; M. Drewicz, *Prawo o wywłaszczeniu ziemian i likwidacji większych majątków ziemskich w Polsce w latach 1919–1952 jako czynnik zmiany społecznej oraz wykaz imienny nieruchomości ziemskich podlegających wykupowi przymusowemu na lata 1926–1939*, Warszawa 2007; M. Machalek, *Przemiany polskiej wsi w latach 1919–1989*, „Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym” 26 (2013), nr 3, s. 55–80; W. Ziętara, *Spółeczny czy ekonomiczny charakter reform rolnych w Polsce w okresie między i powojennym*, „Roczniki Naukowe Ekonomii Rolnictwa i Rozwoju Obszarów Wiejskich” 102 (2015), z. 1, s. 31–45; P. Dąbrowski, *Dylematy i nadzieje. Polskie ugrupowania polityczne w Wilnie wobec sprawy agrarnej w dwudziestolecium międzywojennym*, Kraków 2016, s. 200–220.

³ Władze polskie chciały przeznaczyć przejęte nieruchomości na osadnictwo zasłużonych żołnierzy i inwalidów polskiej armii oraz polskich formacji ochotniczych, którzy mieli wzmacniać polski stan posiadania oraz samorządność we wschodnich województwach. Ustawa z dnia 17 grudnia 1920 r. o przejęciu na własność Państwa ziemi w niektórych powiatach Rzeczypospolitej Polskiej, Dz.U. 1921, nr 4, poz. 17; Ustawa z dnia 28 grudnia 1925 r. o wykonaniu reformy rolnej, Dz.U. 1926, nr 1, poz. 1; Ustawa z dnia 17 grudnia 1920 r. o nadaniu ziemi żołnierzom Wojska Polskiego, Dz.U. 1921, nr 4, poz. 18; J.J. Milewski, *Osadnicy wojskowi na Kresach*, „Biuletyn IPN” (2004), nr 12, s. 44–49.

administracyjnie do guberni grodzieńskiej. Natomiast po odzyskaniu przez Polskę niepodległości znalazł się w granicach województwa białostockiego. Powiat sokólski usytuowany był na pograniczu etnicznym, gdzie stykały się wpływy osadnictwa polskiego (Mazowsze) i litewsko-ruskiego (Wielkie Księstwo Litewskie)⁴. Pierwszy Powszechny Spis Ludności w Cesarstwie Rosyjskim z 1897 r. wykazał, że powiat zamieszkiwało 76 500 (69%) katolików i 20 000 (18%) prawosławnych, jednak liczbę ludności polskiej oszacowano zaledwie na 1273 (1,1%), gdyż tyle osób zadeklarowało posługiwanie się językiem polskim. Państwowe komisje spisowe zakwalifikowały do narodowości białoruskiej 92 645 mieszkańców wyznania katolickiego (84%), mówiących gwarą białoruską, pomijając kwestie świadomości narodowej tej społeczności⁵. Należy również zaznaczyć, że chłopci posługujący się gwarą białoruską zarówno w XIX, jak i w XX w. z reguły traktowali swą mowę instrumentalnie – jako środek porozumiewania się, wyznaczający im granice swojskości, a nie jako wartość o wymiarze narodowym⁶.

Zupełnie odmienną strukturę etniczno-wyznaniową pokazały wyniki Spisu Powszechnego z 1921 r. Zgodnie z danymi spisowymi liczba katolików wynosiła 72 494 (80%), prawosławnych – 9357 (10,4%), Żydów – 8413 (9,3%) i innych wyznań (0,3%). Natomiast narodowość polską zadeklarowało 87,4% mieszkańców powiatu⁷.

Do wyników obydwu spisów powszechnych trzeba podchodzić krytycznie, gdyż zarówno władzom rosyjskim, jak i później polskim zależało na ukazaniu struktury etnicznej powiatu sokólskiego w korzystnym świetle w odniesieniu do dominującej w danym państwie narodowości. Należy również uwzględnić fakt, że w drugiej połowie XIX w. wśród ludności włościańskiej oraz mieszczańskiej świadomość narodowa występowała na poziomie tożsamości lokalnej, której

⁴ J. Wiśniewski, *Osadnictwo wschodniej Białostoczczyzny: geneza, rozwój oraz zróżnicowanie i przemiany etniczne*, „Acta Baltico-Slavica” (11) 1977, s. 7–78.

⁵ *Первая Всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. Гродненская губерния*, red. Н.А. Тройницкого, т. 11, Санкт-Петербург 1904, с. 101–102; A. Dobroński, *Infrastruktura społeczna i ekonomiczna guberni łomżyńskiej i obwodu białostockiego (1866–1914)*, Białystok 1979, s. 136–140.

⁶ R. Radzik, *Kim są Białorusini?*, Toruń 2003, s. 13–14; P. Eberhardt, *Między Rosją a Niemcami. Przemiany narodowościowe w Europie Środkowo-Wschodniej w XX w.*, Warszawa 1996, s. 143–146; A. Kasińska-Metryka, *Tożsamość – od teorii do praktyki*, w: „Inni”. *Mniejszość białoruska na Podlasiu. Perspektywa politologiczna*, red. A. Kasińska-Metryka, R. Dudała, Kielce 2021, s. 58–59.

⁷ Zaniżona liczba Białorusinów wiązała się z tym, że ludność ta nie powróciła jeszcze z „Bieżeństwa”. Ponadto polscy komisarze spisowi często wpisywali w ankietach nieprawdziwe dane, zaniżając liczbę mniejszości narodowych i wyznaniowych. *Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej opracowany na podstawie wyników Pierwszego Powszechnego Spisu Ludności z dn. 30 września 1921 r. i innych źródeł urzędowych*, t. 5: *Województwo białostockie*, Warszawa 1924, s. 70–80; J. Tomaszewski, *Rzeczpospolita wielu narodów*, Warszawa 1985, s. 114–116; P. Eberhardt, *Problematyka narodowościowa Białorusi w XX wieku*, w: *Białoruś, Czechosłowacja, Litwa, Polska, Ukraina. Mniejszości w świetle spisów statystycznych XIX–XX w.*, red. nauk. J. Skarbak, Lublin 1996, s. 14–20.

najważniejszymi komponentami były, oprócz języka, również wyznanie i poczucie wspólnotowości lokalnej. Katolicycy włościanie z powiatu sokólskiego, pomimo że posługiwali się na co dzień gwarą białoruską, bardziej identyfikowali się z polskim kręgiem kulturowym, w przeciwieństwie do prawosławnej ludności pochodzenia białoruskiego, silnie asymilowanej za pośrednictwem Cerkwi prawosławnej z kulturą rosyjską⁸. Dużą rolę w kształtowaniu polskiej tożsamości narodowej odgrywał Kościół katolicki, który podtrzymywał odrębność kulturowo-wyznaniową włościan katolików, szczególnie w okresie postyczniowym. W przeciwieństwie do Cerkwi prawosławnej Kościół rzymskokatolicki był niezależną od państwa siłą narodotwórczą⁹.

Zaprezentowana problematyka wymusiła ustalenie wskaźników pośrednich umożliwiających zaklasyfikowanie nabywców majątku Dubnica do określonej grupy narodowościowej. W związku z powyższym wybrany został czynnik konfesyjny jako główny wskaźnik rozróżniający białoruskich (prawosławnych) i polskich (rzymskokatolickich) włościan zarówno w okresie zaborów, jak i w odrodzonym państwie polskim.

Sprzedaż dubnickiej „leśnej daczy” w 1871 roku

Porozumienie pokojowe z 7 lipca 1807 r. pomiędzy Francją a wojskami koalicji (m.in. Cesarstwem Rosyjskim i Królestwem Pruskim) spowodowało, że terytorium departamentu białostockiego Prus Nowowschodnich zostało podporządkowane carowi Aleksandrowi I. W 1807 r. utworzono nową jednostkę administracyjną – obwód białostocki, który podzielono na cztery powiaty (*ujezdy*): białostocki, bielski, drohiczyński i sokólski¹⁰.

⁸ W miejsce zlikwidowanej w 1839 r. Cerkwi greckokatolickiej władze rosyjskie powołały Cerkiew prawosławną, która miała rosyjski charakter. Cerkiew nie była sama w sobie instytucją narodotwórczą, lecz pośrednikiem pomiędzy władzą państwową a wiernymi. Zadanie hierarchii prawosławnej stanowiło oddziaływanie na wiernych poprzez usługę duszpasterską czy szkolnictwo parafialne i tym samym kształtowanie lojalnych poddanych wobec carskiego reżymu. M. Долбилов, *Русский край, чужая вера. Этноконфессиональная политика империи в Литве и Белоруссии при Александре*, Moskwa 2010, s. 240–241; П. Терешкович, *Этническая история Беларуси XIX – начала XX в. В контексте Центрально-Восточной Европы*, Минск 2004, s. 136–137.

⁹ A. Смалянчук, rec.: *Eberhardt, Piotr. Przemiany narodowościowe na Białorusi*. – Warszawa, 1994. – 182 S., <http://www.belhistory.eu/eberhardt-piotr-przemiany-narodowosciowe-na-bialorusi> (dostęp: 20.01.2022); *Wspomnienia Zośki Wieras (Ludwika Siwickiej Wójcik) – Stare Grodno*, <https://harodnia.com/be/uczora/rasijskaja-impieriya/652-zoska-veras-uspaminy-staroe-grodna> (dostęp: 20.01.2022).

¹⁰ A. Dobroński, *Granica między obwodem białostockim i „Polską” (1809–1830)*, w: *Ars historiae – historia artis. Prace ofiarowane Profesorowi Andrzejowi Wyrobiszowi*, red. Dubas-Urwanowicz, J. Maroszek, Białystok 2012, s. 297–310; Z. Romaniuk, *Zachodnia granica obwodu białostockiego z 1808 roku*, „Zeszyt Naukowy Muzeum Wojska” 15 (2002), s. 27–35.

Kłęska powstania styczniewego oraz rządu generała-gubernatora wileńskiego Michaiła Murawjowa w latach 1863–1865 i jego następców zapoczątkowały realizację przez zaborcę rosyjskiego szeroko zakrojonych planów kolonizacji guberni zachodnich (w tym zlikwidowanego w 1842 r. obwodu białostockiego). Jednym z narzędzi polityki rusyfikacyjnej, mającym na celu zasiedlenie tych terenów lojalną ludnością rosyjską, była Instrukcja z 23 lipca 1865 r., która regulowała zasady sprzedaży ziemi państwowej w guberniach zachodnich osobom pochodzenia rosyjskiego. Większość nieruchomości wytypowanych na jej mocy do sprzedaży należała do skarbu państwa. W powiecie sokólskim znajdowały się znaczne obszary wchodzące w skład dawnej ekonomii grodzieńskiej, o łącznej powierzchni ok. 8080 ha¹¹. Były to grunty, lasy, nieużytki oraz działające tam zakłady przetwórstwa rolniczego. Władze carskie zamierzały sprzedać te nieruchomości zasłużonym osobom pochodzenia rosyjskiego (głównie urzędnikom gubernialnym i wojskowym zaangażowanym w tłumienie powstania styczniewego). Oczekiwano, że rosyjskie elity na stałe osiedlą się w guberniach zachodnich i tym samym wzmocnią rosyjską własność ziemską na terenach zdominowanych przez polskie ziemiaństwo¹².

12 maja 1871 r. przeprowadzono transakcję sprzedaży dubnickiej „leśnej daczy”. Wzięli w niej udział gubernialny leśniczy, radca stanu Gustaw Chrystianowicz Westberg¹³ oraz radca stanu Jewgraf Nikanorowicz Kurłow¹⁴. Gubernialny leśniczy sprzedał Kurłowowi państwowy rewir leśny – dubnicką daczę o powierzchni ponad 280 ha¹⁵ za 2127 rubli i 60 kopiejek. Całą sumę kupujący zobowiązał się

¹¹ Przeliczając miary powierzchni (dziesięciny na hektary), za punkt wyjścia przyjęto dziesięcinę skarbową (1 dziesięcina skarbową = 1,09252 ha = 10925,2 m²). Inne przeliczenia tej miary: 1 dziesięcina = 2400 sążni² = 1,9508 mórg = 109,252 arów.

¹² J. Danieluk, *Instrukcja z 23 lipca 1865 roku oraz jej zastosowanie na terenie byłego obwodu białostockiego w latach 1867–1878*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 71 (2019), z. 1, s. 137–138; J. Szumski, *Instrukcyjne majątki ziemskie w powiecie sokólskim w latach 1867–1914. Problematyka prawnowłasnościowa*, w: *Studia polsko-litewsko-białoruskie*, red. J. Tomaszewski, E. Smułkowa, H. Majecki, Warszawa 1988, s. 74.

¹³ Gustaw Chrystianowicz Westberg – luteranin, w służbie państwowej od 1851 r. Ukończył Petersburski Leśny Instytut. Reczywisty radca stanu od 1877 r. Zarządzający wydziałem dóbr państwowych guberni grodzieńskiej. Kawaler Orderu św. Anny II klasy i św. Stanisława II klasy. Odznaczony za wdrażanie w guberni grodzieńskiej reformy uwłaszczeniowej z 19 lutego 1861 r. Brał udział w tłumieniu powstania styczniewego. *Памятная книжка гродненской губернии на 1880 год*, Гродно 1879, c. 27.

¹⁴ Jewgraf Nikanorowicz Kurłow – zarządca Gubernialnego Wydziału Dóbr Państwowych w Grodnie. Reczywisty radca stanu, właściciel majątków: dubnicka dacza (powiat sokólski), Nowosiółki i Olekszyce (powiat grodzieński). Kawaler orderów św. Stanisława II klasy, św. Anny II klasy oraz uhonorowany brązowym medalem za udział w wojnie krymskiej i w tłumieniu powstania styczniewego. Zmarł 4 czerwca 1893 r. J. Danieluk, *Instrukcja z 23 lipca 1865 roku...*, s. 157.

¹⁵ Według źródeł podatkowych Kurłowie byli właścicielami 287 ha. Przyjąłem więc powierzchnię podaną w zestawieniach płatników podatku gruntowego za bardziej zbliżoną do rzeczywistości niż informacje zawarte w akcie notarialnym. Archiwum Państwowe w Białymstoku (dalej: APB), Inspektor Podatkowy Powiatu Sokólskiego (dalej: IPPS), sygn. 78, k. 114–115.

przekazać w całości i tym samym nie skorzystał z możliwości spłaty ratalnej w ciągu 20 lat¹⁶. Nieruchomość została obłożona ograniczeniami wynikającymi z Instrukcji. Przepisy prawne zakazywały nabywcy przekazania praw własności do majątku ziemskiego na drodze dziedziczenia, darowizny lub sprzedaży polskiemu ziemiaństwu. Osoby pochodzenia polskiego nie mogły również dzierżawić i administrować majątkiem instrukcyjnym¹⁷.

Wartość jednego hektara rewiru leśnego, który nabył Kurlów, wynosiła 7,6 rubla. Biorąc pod uwagę fakt, że przeciętna cena gruntów w guberniach zachodnich Cesarstwa Rosyjskiego w pierwszym dziesięcioleciu po powstaniu styczniowym oscyływała wokół 18,5 rubla, należy stwierdzić, że dubnicką „leśną daczę” władze gubernialne sprzedawały za ponad dwukrotnie niższą cenę od jej wartości rynkowej¹⁸. Wartość majątków instrukcyjnych oceniano jako dziesięcioletni dochód uzyskiwany z niego, dodatkowo powiększony o 10%¹⁹. Zaniżanie wartości nieruchomości miało na celu zachęcenie zasłużonych Rosjan, pracujących przeważnie w urzędach gubernialnych i powiatowych, do osiedlenia się na stałe w guberniach zachodnich oraz czerpania dochodu z nabytych majątków ziemskich. Jednak Kurlów nie wybrał dubnickiej dacy na miejsce stałego zamieszkania, jak również nie prowadził osobiście majątku. Świadczy o tym fakt, że pełnił funkcję zarządcy gubernialnego wydziału dóbr państwowych w Grodnie jeszcze w 1875 r.²⁰

W 1892 r. Kurlów sporządził domowy testament, poświadczony przez Mikołaja Bogosłowskiego, prawosławnego duchownego, proboszcza parafii w Ulitkinie (diecezja moskiewska) oraz lekarza i radcę kolejalnego Władimira Głagolewa. Niniejszym aktem testator przekazał żonie Marii Aleksandrownie Kurlów w dożywotnie władanie wszelkie mienie ruchome i nieruchome. Po śmierci małżonki majątek miał przejść na własność dzieci Kurlówów (Jewgienija, Arkadija, Mikołaja i Marii po mężu Bohdanowicz). Kurlów był wówczas właścicielem następujących nieruchomości:

- a) majątek ziemski Nowosiółki w powiecie grodzieńskim, o powierzchni 768 ha, wyceniony na 7456 rubli i 11,5 kopiejki²¹;

¹⁶ Odpis aktu kupna-sprzedaży został sporządzony 30 grudnia 1895 r. oraz wydany dla ziemianina Arkadiusza Jewgrafowicza Kurlowa, działającego w imieniu wdowy po Jewgrafie Kurlowie – Marii Aleksandrownie Kurlów. APB, Starszy Notariusz Sądu Okręgowego w Grodnie (dalej: SNSOG), nr zesp. 280, sygn. 300, k. 98–99.

¹⁷ *Инструкция о порядке продажи казенных земель въ западныхъ губерняхъ лицамъ русскаго происхожденія, служащимъ в томъ краѣ или желающимъ водвориться на постоянное жительство*, в: *Сборникъ правительственныхъ распоряженій по водворенію русскихъ землевладѣльцевъ въ Сѣверо-Западномъ Краѣ*, Вильна 1886, статья 20, 26, 27, с. 35–37.

¹⁸ R. Jurkowski, *op. cit.*, s. 15–16.

¹⁹ *Инструкция...*, статья 8, 9, с. 33.

²⁰ *Памятная книжка гродненской губерніи на 1875 г...*, с. 41.

²¹ Majątek Nowosiółki został skonfiskowany Adamowi Spirydowiczowi za udział w powstaniu styczniowym, a następnie sprzedany przez państwo Kurlówowi w 1868 r. na mocy Instrukcji z 1865 r. APB, SNSOG, sygn. 300, k. 96–97v; *ibidem*, sygn. 303, k. 96–97v; W. Schmidt, *op. cit.*, s. 91–92.

b) rewir leśny dubnicka dacza w powiecie sokólskim, o powierzchni 280 ha oraz wartości 2127 rubli i 60 kopiejek;

c) budynki znajdujące się w obu dobrach, ubezpieczone na kwotę 27 tys. rubli.

Kurłow zmarł 4 czerwca 1893 r. Realizacja testamentu rosyjskiego dygnitarza odbyła się 7 maja 1894 r. w Sądzie Okręgowym w Moskwie²².

Przekształcenia własnościowe majątku Dubnica do 1915 roku

Majątek Dubnica odziedziczył Jewgienij Kurłow, który w aktach podatkowych figurował jako właściciel całej nieruchomości. Podobnie jak ojciec Jewgienij nie zajmował się prowadzeniem majątku i nie osiadł na stałe w Dubnicy. Drzewostan „leśnej daczki” został w znacznym stopniu wyeksploatowany przez właściciela. W wykazach płatników podatku gruntowego za 1905 r. majątek Dubnica liczył aż 150 ha zarosły i nieużytków. Tereny leśne stanowiły 109 ha²³. Wynika z tego, że od momentu przejęcia Dubnicy Jewgienij Kurłow wyprzedał znaczną ilość materiału drzewnego. Rosyjski ziemianin z pewnością planował zbyć również ziemię po karczowisku oraz pozostałą część lasu. Przeszkodą w realizacji tych planów było ustawodawstwo carskie ograniczające zakup dodatkowych gruntów przez włościan wyznania katolickiego, którzy przeważali we wsiach sąsiadujących z majątkiem Kurłowa²⁴.

Dużym ułatwieniem dla włościan w powiększeniu areалу gospodarstw rolnych stało się utworzenie w 1882 r. Banku Włościańskiego, który udzielał chłopom długoterminowych kredytów na zakup ziemi dworskiej. Nowa instytucja znajdowała się pod zwierzchnictwem Ministerstwa Finansów. Bank pozyskiwał fundusze poprzez emisję dłużnych papierów wartościowych, których zabezpieczeniem była zakupiona przez włościan ziemia. Inne źródło dochodu stanowiły ministerialne subsydia. Bank Włościański udzielał pożyczek w wysokości 80–90% wartości zakupywanej nieruchomości ziemskiej²⁵. O wsparcie finansowe mogły ubiegać się towarzystwa (spółki) włościańskie. W towarzystwach tych obowiązywała zasada współodpowiedzialności za spłatę pożyczki²⁶. W praktyce z pomocy finansowej mogli korzystać tylko prawosławni włościanie. Dopiero ukaz z 1 maja 1905 r. umożliwił wszystkim właścicielom gospodarstw rolnych ubieganie się o kredyt w Banku Włościańskim²⁷.

²² APB, SNSOG, sygn. 300, k. 100–101; *ibidem*, sygn. 303, k. 95–95v.

²³ APB, IPPS, sygn. 78, k. 114–115.

²⁴ Na mocy zarządzenia Komitetu Ministrów z 1886 r. włościanom wyznania katolickiego ograniczono możliwość posiadania gruntów rolnych do 60 dziesięcin. W. Rodkiewicz, *Russian Nationality Policy in the Western Provinces of the Empire (1863–1905)*, Lublin 1998, s. 91–95.

²⁵ *Мая 18. Высочайшее утвержденное Положение о Крестьянскомъ Поземельномъ Банкъ, в: Полное Собрание Законов Российской империи*, т. 2: 1882, № 894, Санкт-Петербург 1886, с. 218–221.

²⁶ *Ibidem*, статья 16, с. 220.

²⁷ *1 мая 1905 года. Высочайшее утвержденное положение Комитета Министровъ о порядке выполнения пункта седмаго Именного указа 12 декабря 1904 года в отношении девяти*

W 1905 r. Jewgienij Kurlów zaczął wyprzedawać grunty odziedziczonej dubnickiej daczy. Inspektor sokólski wyłączył z opodatkowania dubnickiej daczy 21,6 ha, które zakupił włościanin katolik Tomasz Surmacz, pochodzący z miejscowości Dojlidki (powiat sokólski)²⁸.

Do największej transakcji kupna-sprzedaży doszło w 1906 r. Większa część majątku instrukcyjnego Dubnica o powierzchni ok. 209 ha została wykupiona przez 15-osobową spółkę włościańską za 12 553 ruble. W tym celu włościanie zadłużyli się w Banku Włościańskim, Oddział w Grodnie na kwotę 11 930 rubli (95% wartości majątku). Niemal wszyscy właściciele pochodzili z miejscowości, w których przeważała ludność katolicka. Wyjątek stanowili prawosławni mieszkańcy wsi Wizgi – Marcin i Wasilij Timoszko (aneks 1). Członkowie spółki zobowiązani zostali do spłaty ratalnej nieruchomości w ciągu 55,5 roku z oprocentowaniem rocznym wynoszącym 4,5% (każda rata częściowa spłacana była co pół roku). Do czasu oddania długu bankowego nie mogli handlować zakupioną nieruchomością²⁹.

Średnia wartość jednego hektara sprzedanej spółce dubnickiej daczy wynosiła ok. 61 rubli. W 1906 r. cena jednej dziesięciny gruntów w guberniach zachodnich była szacowana na ok. 72 rubli. Niższa wartość jednej dziesięciny dubnickiej daczy wynikała z faktu, że większą część majątku zajmowały nieużytki i zarośla. Różnicę w cenie podobnych powierzchniowo działek również warunkowała jakość gruntów, np. działka Franciszka Baranowskiego z Suchej Góry, o powierzchni 13,4 ha, została wyceniona na 918 rubli (68,5 rubla za 1 ha). Natomiast ucząstek Michała Sitki, o podobnej wielkości, oszacowano na 1200 rubli (88,2 rubla za 1 ha). Przyczyną takich dysproporcji (22% różnicy w cenie) może być odsetek występowania lasu i nieużytków na poszczególnych działkach³⁰.

W 1914 r. Jewgienij Kurlów sprzedał mieszczańce Aleksandrze Iwanownie Romańczuk pozostałą część majątku, o powierzchni 57 ha, za 2600 rubli³¹. W ten sposób cały majątek instrukcyjny został zdekoncentrowany i znalazł się w posiadaniu 17 niezależnych właścicieli (16 włościan i 1 mieszczanek).

W powiecie sokólskim na mocy Instrukcji z 1865 r. sprzedano dodatkowo trzy państwowe rewiry leśne: Jaroszkówka, Poganica-Żuki i Dubasiewszczyzna. Władze gubernialne sprzedawały obszary leśne osobom zajmującym wysokie pozycje w hierarchii urzędniczej, szczególnie zasłużonym w tłumieniu powstania styczniowego.

„Leśna dacza” Jaroszkówka, o powierzchni 40,5 ha, położona pomiędzy Białymstokiem a Wasilkowem, została skonfiskowana białostockim księżom

западных губерний, в: Полное Собрание Законов Российской империи, т. 25, № 26163, Санкт-Петербург 1908, с. 286–287; J. Szumski, *op. cit.*, s. 80–81.

²⁸ APB, IPPS, sygn. 78, k. 114.

²⁹ APB, SNSOG, sygn. 334, k. 199–229; APB, IPPS, sygn. 78, k. 336.

³⁰ W umowach notarialnych zawartych między poszczególnymi gospodarzami a Bankiem Włościańskim nie ma informacji na temat struktury zakupionych gruntów. APB, SNSOG, sygn. 334, k. 199–229.

³¹ APB, IPPS, sygn. 78, k. 644.

misjonarzom i sprzedana w 1871 r. rzeczywistemu radcy stanu Mikołajowi Trochimowskiemu³² za 1427 rubli³³. Kolejny instrukcyjny rewir leśny stanowiła działka o powierzchni 97 ha, przynależąca do poganicko-żukowskiej „leśnej daczy”. Została ona sprzedana w 1870 r. za 1779 rubli radcy kolegialnemu Arseniuszowi Winogradowi³⁴. Trzecia instrukcyjna „leśna dacza” Dubasiewszczyzna, o powierzchni 77,5 ha, przynależała do fermy państwowej Połomin. W 1867 r. zakupił ją od grodzieńskiego zarządu dóbr państwowych rzeczywisty radca stanu Mikołaj Zinowiew za 2871 rubli³⁵.

Przeciętna wartość instrukcyjnej działki leśnej w powiecie sokólskim, wycenionej przez państwo, wynosiła 16,5 rubla za hektar. Była to dużo wyższa cena w porównaniu ze średnią wartością jednego hektara wyliczoną ze sprzedaży wszystkich 24 majątków instrukcyjnych w powiecie sokólskim, wynoszącą ok. 12 rubli za hektar. Wynika z tego, że państwo wyceniało drożej rewiry leśne niż ziemię uprawną. Kalkulacja taka była podyktowana tym, że lasy mogły przynieść znaczne korzyści finansowe nabywcom, chociażby w postaci gotówki pozyskanej ze sprzedaży drewna.

Nabywcy instrukcyjnych „leśnych daczy” w krótkim czasie eksploatowali uczątki leśne, a następnie sprzedawali karczowiska miejscowym włościanom po dużo wyższych cenach niż pierwotna wartość zakupu³⁶. I tak 25 października 1873 r. Winogradow sprzedał rewir leśny Poganica-Żuki 22-osobowej spółce włościańskiej założonej przez mieszkańców pobliskich wsi Sierbowce i Żuki aż za 11 570 rubli (119 rubli za hektar)³⁷. Jaroszewską „leśną daczę” kupił w 1891 r.

³² Mikołaj Trochimowski – rzeczywisty radca stanu, białostocko-sokólski powiatowy marszałek szlachty. Zakupił jeszcze dwie inne państwowe „leśne dacje” na mocy Instrukcji: Boguszewo (159,5 ha) i Jaworówkę (61 ha) w powiecie białostockim. APB, SNSOG, sygn. 159, k. 179–179v.

³³ K. Łopatecki, E. Zalewska, *Koziarscy – ostatni właściciele uroczyska Jaroszewka*, „Studia Podlaskie” 24 (2016), s. 61–63; *idem*, *Historia Uroczyska Jaroszewka...*, s. 74–75; W. Schmidt, *op. cit.*, s. 70–71.

³⁴ Arseniusz Winogradow – radca kolegialny, pomocnik kasjera gubernialnego w Grodnie. Właściciel kilku majątków instrukcyjnych: Szyndziel, Nowy Dwór, Szostaki. Ponadto posiadał majątek Siderka z folwarkiem Talki – 900 ha. Mieszkał na stałe w centrum Grodna przy ul. Sobornej. Kawaler Orderu św. Stanisława III klasy oraz uhonorowany brązowym medalem za udział w wojnie krymskiej i w tłumieniu powstania styczniowego. J. Danieluk, *Instrukcja z 23 lipca 1865...*, s. 163.

³⁵ Mikołaj Zinowiew – rzeczywisty radca stanu, honorowy sędzia pokoju w Okręgu Sokólsko-Białostockim Zjazdów Sędziów Pokoju. Członek powiatowej komisji powiatu białostockiego i bielskiego. Kawaler Orderu św. Stanisława III klasy oraz nagrodzony brązowym medalem za tłumienie powstania styczniowego. *Ibidem*, s. 163–164.

³⁶ Warto w tym miejscu przytoczyć ceny gruntów niezasiedlonych przez chłopów według danych za 1859 r.: 72,22 rubla dla powiatu sokólskiego i 59 rubli w całej guberni grodzieńskiej. J. Szumski, *op. cit.*, s. 79; J. Danieluk, *Strategie polityki narodowościowej na pograniczu polsko-litewskim. Prawne regulacje związane z obrotem nieruchomościami ziemskimi w drugiej połowie XIX wieku*, w: *Granice i pogranicza*, red. P. Guzowski, M. Liedke, W. Walczak, Białystok 2019, s. 154.

³⁷ Winogradow sprzedał włościanom wykarczowany ucząstek leśny, który mieszkańcy okolicznych wsi chcieli wykorzystać do wypasu bydła. Lietuvos Valstybės Istorijos Archyvas (dalej: LVIA), Kancelaria generała-gubernatora wileńskiego, fond. 378, 1872 год, ap. 2, b. 2233, k. 82–85, 115–122; APB, SNSOG, sygn. 336, k. 133–134.

od Trochimowskiego mieszczanin Konstanty Kozyrski, zamieszkały w uroczysku Jarosówka³⁸.

Wszystkie opisane rewiry leśne kolejni właściciele sprzedawali w postaci wyrąbisk. Miejscowi chłopcy byli szczególnie zainteresowani zakupem obszarów wykarczowanych i przekształceniem ich w pastwiska, z których wcześniej korzystali na prawach serwitutu³⁹. Dobrym przykładem mogą być włościanie ze wsi Sierbowce i Żuki, którzy chcieli nabyć wykarczowany las Poganica. Winogradów, we wniosku skierowanym do gubernatora grodzieńskiego o wydanie zezwolenia na sprzedaż wyrąbiska, zwracał uwagę na fakt, że miejscowi włościanie nie posiadali wystarczającej liczby pastwisk. Ponadto jego nieruchomości ziemskie przecinała łąki należące do wsi Sierbowce oraz Żuki i tym samym wydłużała dojście do działek⁴⁰.

Podsumowując, należy stwierdzić, że majątek Dubnica wpisuje się w ogólną tendencję związaną z obrotem handlowym państwowymi działkami leśnymi w powiecie sokólskim. Wszystkie „leśne daczce” zostały sprzedane wysokim urzędnikom gubernialnym. Ponadto nowi właściciele nie byli zainteresowani osiedleniem się na stałe w nabytych majątkach. Koncentrowali się na ich eksploatacji i maksymalizacji zysków. Ostatecznie rosyjscy urzędnicy wyprzedali rewiry leśne spółkom włościańskim zakładanym przez miejscowych chłopów (w przeważającej liczbie pochodzenia polskiego i wyznania katolickiego). Plany władz rosyjskich w odniesieniu do majątku instrukcyjnego Dubnica zakończyły się fiaskiem, gdyż nieruchomości tylko na krótko znalazła się w posiadaniu Rosjan, aby ostatecznie zostać wykupiona przez polskich włościan. Rosyjskim właścicielom zależało wyłącznie na spieniężeniu nieruchomości, niezależnie od narodowości potencjalnych nabywców.

Polityka II Rzeczypospolitej wobec własności ziemskiej na obszarach wieloetnicznych – rozwiązania prawne

Dubnicki las państwowy zajmował rozległy obszar w połowie traktu łączącego Nowy Dwór i Grodno, o powierzchni ok. 1640 ha, i rozciągał się na terytorium powiatów sokólskiego i grodzieńskiego. Oprócz własności państwowej oraz działki instrukcyjnej znaczna część lasu dubnickiego znalazła się w posiadaniu Cerkwi prawosławnej. Kuria grodzieńska przejęła od państwa 341 ha gruntów. Z kolei męski monaster Świętych Borysa i Gleba w Grodnie stał się właścicielem

³⁸ K. Łopatecki, E. Zalewska, *Kozyrscy...*, s. 65–70.

³⁹ Serwituty w guberniach zachodnich nie zostały prawnie sformalizowane i funkcjonowały na zasadach prawa zwyczajowego. W guberni grodzieńskiej powszechny był zwyczaj wypasu bydła na leśnych łąkach (serwitut pastwiskowy) z powodu niewielkiej odległości, która dzieliła grunty użytkowane przez włościan od lasów należących do dziedzica. M. Tarkowski, *Polacy na Litwie i Białorusi pod rządami Aleksandra II (1855–1881). Studium historyczno-prawne*, Gdańsk 2018, s. 339–343.

⁴⁰ LVIA, Kancelaria generała-gubernatora wileńskiego, f. 378, 1872 год, ap. 2, b. 2233, k. 82–85.

191 ha lasu⁴¹. W sierpniu 1915 r. w wyniku działań wojennych mnisi opuścili monaster w Grodnie, udając się w „Bieżeństwo”⁴².

W odrodzonym państwie polskim władze traktowały prawosławne monastera jako relikty zaborcy, ośrodki rosyjskości pielęgnujące kult cara i prowadzące działalność antypaństwową. Negatywne nastawienie państwa do prawosławnych klasztorów wiązało się z faktem, że były one siedzibą biskupów, którzy przeciwstawiali się niezależności Cerkwi w Polsce od Patriarchatu Moskiewskiego. Ponadto wielu zakonników nie posiadało obywatelstwa polskiego⁴³.

Władze państwowe zmierzały do ograniczenia liczby nieruchomości należących do monasterów prawosławnych. Ziemię planowano rozdysponować na uposażenie duchowieństwa katolickiego, osadników wojskowych oraz na cele reformy rolnej. W odradzającym się państwie polskim pierwsze regulacje odnoszące się do własności cerkiewnej wprowadzono już w 1918 r. Tymczasowy Naczelnik Państwa Józef Piłsudski 16 grudnia 1918 r. wydał dekret o przymusowym zarządzie państwowym. Akt prawny umożliwiał organom administracji publicznej przejęcie pod zarząd państwa nieruchomości i ruchomości cerkiewnych (tzw. majątki pocerkiewne) znajdujących się na terenie Rzeczypospolitej oraz stanowiących uposażenie duchowieństwa prawosławnego. Ustanowienie i wykonanie zarządu państwowego powierzono ministrowi rolnictwa i dóbr państwowych. Dekret wprowadzono w momencie, gdy wiele parafii, budynków i gruntów cerkiewnych zostało opuszczonych na skutek „Bieżeństwa”. Kolejna ustawa, z 17 grudnia 1920 r., dotyczyła przejęcia na własność państwa nieruchomości ziemskich w niektórych powiatach Rzeczypospolitej. Akt prawny usankcjonował objęcie w posiadanie dóbr duchownych i klasztornych przez państwo⁴⁴. Rząd w swojej polityce prowadzonej w stosunku do własności

⁴¹ Oprócz Dubnicy klasztor grodzieński posiadał również inne nieruchomości ziemskie i budynki gospodarcze na terenie Grodna i poza granicami miasta. W Grodnie do monasteru należały cerkiew na Koloży, folwark z nieruchomościami ziemskimi o powierzchni 48 ha, dwa domy mieszkalne i murowana stodoła. Ponadto klasztor był właścicielem folwarku Czeszczewłany (gmina Hoźna), młyna w uroczysku Ugły na rzece Leśnej z działką o powierzchni 16 ha w powiecie brzeskim oraz młyna Orla w uroczysku Działtowo w powiecie słonimskim. U.A. Pawluczuk, *Życie monastyczne w II Rzeczypospolitej*, Białystok 2007, s. 184–187.

⁴² „Bieżeństwo” – masowa ewakuacja mieszkańców (przeważnie wyznania prawosławnego) z 21 guberni, w tym Królestwa Polskiego i guberni grodzieńskiej w głąb Cesarstwa Rosyjskiego, którą zapoczątkowała ofensywa wojsk niemieckich w maju 1915 r. Akcja przesiedleńcza objęła administrację cywilną, mienie państwowe, wojskowe, cerkiewne, gospodarcze oraz ludność cywilną. Historycy szacują, że migracja dotyczyła ok. 3 mln mieszkańców, w tym 800 tys. z guberni grodzieńskiej. S. Dmitruk, *Ludność ewakuowana z zachodnich powiatów guberni grodzieńskiej na Syberii w 1916 roku na przykładzie guberni tomskiej*, „Przeszłość Demograficzna Polski” 39 (2017), s. 290–293.

⁴³ M. Papierzyńska-Turek, *Między tradycją a rzeczywistością. Państwo wobec prawosławia 1918–1939*, Warszawa 1989, s. 380–381.

⁴⁴ Ustawa z 17 grudnia 1920 r. przewidywała okres porozumienia z przedstawicielami Cerkwi w sprawie przejęcia gruntów do 1 kwietnia bieżącego roku. Był to nierealny termin z powodu nieobecności hierarchii cerkiewnej w kraju. Ustawa z dnia 17 grudnia 1920 r. o przejęciu na

cerkiewnej kierował się również opinią Prokuratorii Generalnej Rzeczypospolitej Polskiej – instytucji utworzonej w 1919 r., której powierzono opiekę prawną m.in. nad majątkami kościelnymi oraz majątkami beneficjów duchownych będącymi w zarządzie państwowym⁴⁵. W opinii prawnej Prokuratorii dobra cerkiewne były własnością państwa rosyjskiego, ponieważ Cerkiew prawosławna stanowiła część aparatu państwowego, a co za tym idzie, państwo polskie na mocy traktatu ryskiego stało się ich właścicielem⁴⁶. Do ustawy z 17 grudnia 1920 r. prezes Głównego Urzędu Ziemińskiego wydał 16 kwietnia 1921 r. instrukcję, która informowała, że klasztorom prawosławnym mogą być pozostawione grunty orne i łąki o łącznej powierzchni nieprzekraczającej 36 ha⁴⁷.

Większość nieruchomości ziemskich należących do męskiego monasteru Świętych Borysa i Gleba została przejęta na rzecz Skarbu Państwa na mocy dekretu z 16 grudnia 1918 r. jako tzw. majątek pocerkiwny. Las dubnicki i folwark Czeszczewlany przeznaczono na potrzeby osadnictwa wojskowego oraz reformy rolnej⁴⁸.

28 grudnia 1925 r. ogłoszona została ustawa o wykonaniu reformy rolnej⁴⁹. Jej celem były utworzenie samodzielnych gospodarstw rolnych oraz powiększenie karłowatych do rozmiaru samodzielnych jednostek gospodarczych. Do realizacji reformy władze chciały wykorzystać grunty należące do Skarbu Państwa. Do własności państwowej ustawodawca zaliczał „nieruchomości byłych państw zaborczych, rodzin panujących i członków tych rodzin oraz zlikwidowanego Banku Włościańskiego i Szlacheckiego”⁵⁰. Minister reform rolnych miał prawo przymusowo wykupić (pozostawiając właścicielowi obszar nieprzekraczający 35 ha) nieruchomości przywłaszczone przez byłe władze zaborcze po powstaniu styczniowym na podstawie specjalnych regulacji prawnych (m.in. Instrukcja z 23 lipca 1865 r. oraz Ukaz z dnia 10 grudnia 1865 r. o przymusowej 2-letniej sprzedaży majątków należących do właścicieli podlegających zsyłce administracyjnej)⁵¹.

własność Państwa ziemi w niektórych powiatach Rzeczypospolitej Polskiej, Dz.U. 1921, nr 4, poz. 17, art. 1, pkt 4; M. Papierzyńska-Turek, *op. cit.*, s. 390–395; A. Mironowicz, *Cerkiew prawosławna w II Rzeczypospolitej*, Białystok 2018, s. 73–75.

⁴⁵ M. Tkaczuk, *Sprawy Kościoła katolickiego w praktyce prawnej Prokuratorii Generalnej Rzeczypospolitej Polskiej w dwudziestolecie międzywojennym*, „Teki Komisji Prawniczej PAN Oddział w Lublinie” 13 (2020), nr 2, s. 515–516.

⁴⁶ M. Papierzyńska-Turek, *op. cit.*, s. 390–391.

⁴⁷ W. Bendza, *Regulacja kościelnych spraw majątkowych na przykładzie Kościoła prawosławnego w Polsce*, Warszawa 2009, s. 25.

⁴⁸ U.A. Pawluczuk, *op. cit.*, s. 185–186.

⁴⁹ M. Cepil, T. Figlus, *op. cit.*, s. 31–32; M. Stanulewicz, *Reforma rolna jako próba regulacji stosunków agrarnych w Polsce. Koncepcja i próby jej realizacji w latach 1919–1944*, w: *Reformy rolne w Polsce międzywojennej i powojennej. Prawo, realizacja, skutki, problemy reprivatyzacyjne*, red. nauk. E. Borkowska-Bagieńska, W. Szafranski, Poznań 2008, s. 36–38; W. Ziętara, *op. cit.*, s. 33–34.

⁵⁰ Ustawa z dnia 28 grudnia 1925 r. o wykonaniu reformy rolnej, Dz.U. 1926, nr 1, poz. 1, art. 2, pkt 1; M. Stanulewicz, *op. cit.*, s. 37.

⁵¹ Ustawa z dnia 28 grudnia 1925..., art. 3, pkt 1c; M. Stanulewicz, *op. cit.*, s. 38.

Ustawodawca objął przymusową parcelacją majątki ziemskie o obszarze powyżej 180 ha. Wyjątek stanowiły nieruchomości ziemskie położone w województwach: nowogródzkim, poleskim, wołyńskim i okręgu administracyjnym wileńskim oraz w niektórych powiatach województwa białostockiego: grodzieńskim, wołkowskim, bielskim, białostockim, sokólskim, gdzie limit parcelacyjny ustanowiono na 300 ha. Organem ministerialnym koordynującym przebieg reformy rolnej było Ministerstwo Rolnictwa i Dóbr Państwowych⁵². Zasadniczy ciężar przeprowadzenia reformy rolnej spadł na Główny Urząd Ziemi. Do zadań urzędu centralnego należały m.in.: przygotowywanie i wykonanie projektów ustaw w przedmiocie regulacji ustroju rolnego i gospodarki rolnej (np. scalanie gruntów, podział gruntów wspólnotowych), regulowanie obrotu ziemią, zapewnienie potrzebnej do parcelacji ziemi oraz jej rozparcelowanie i skolonizowanie⁵³. Właściciele nieruchomości ziemskich mieli otrzymać odszkodowanie od państwa sięgające połowy ceny rynkowej wywłaszczonej ziemi⁵⁴. Organami wykonawczymi w sprawach reformy rolnej na szczeblu wojewódzkim były okręgowe urzędy ziemskie, którym podporządkowano powiatowe urzędy ziemskie⁵⁵.

Ustawodawca określił wielkość gospodarstw rolnych, utworzonych z parcelowanych majątków, których powierzchnia nie mogła przekraczać 20 ha. Ograniczenia te dotyczyły również gospodarstw już funkcjonujących. Natomiast w województwach: pomorskim, białostockim, nowogródzkim, poleskim, wołyńskim, w okręgu administracyjnym wileńskim oraz powiatach górskich limit posiadanych gruntów wynosił 35 ha⁵⁶. Zadaniem reformy było utworzenie samowystarczalnych gospodarstw rolnych. Pierwszeństwo w zakupie działek parcelacyjnych miały następujące grupy:

- a) dzierżawcy i oficjaliści majątków parcelacyjnych;
- b) zasłużeni żołnierze i inwalidzi polskiej armii oraz polskich formacji ochotniczych;
- c) rodziny poległych polskich żołnierzy;
- d) absolwenci szkół rolniczych;
- e) reemigranci zmuszeni opuścić granice obcych państw ze względów politycznych.

W celu pozyskania działki należało złożyć do powiatowego urzędu ziemskiego odpowiedni wniosek z dołączanym zaświadczeniem o posiadanych kwalifikacjach potwierdzonych przez urząd gminy. W zaświadczeniu zamieszczano informacje m.in. o narodowości i wyznaniu, posiadanych przez wnioskodawcę nieruchomościach ziemskich i budynkach gospodarczych, członkach jego rodziny oraz powierzchni gruntu, o który się ubiega⁵⁷.

⁵² Ustawa z dnia 28 grudnia 1925..., art. 9.

⁵³ Ustawa z dnia 6 lipca 1920 r. o organizacji urzędów ziemskich, Dz.U. 1920, nr 70, poz. 461, art. 3.

⁵⁴ *Ibidem*, art. 18, pkt 1, 2; M. Cepil, T. Figlus, *op. cit.*, s. 31–32.

⁵⁵ Ustawa z dnia 6 lipca 1920..., art. 21–26.

⁵⁶ *Ibidem*, art. 50, pkt 1; M. Stanulewicz, *op. cit.*, s. 40.

⁵⁷ Ustawa z dnia 6 lipca 1920..., art. 51; M. Drewicz, *op. cit.*, s. 34.

Przebieg parcelacji majątku pocerkiwnego Dubnica

Dubnica jako majątek pocerkiwny został w 1918 r. przejęty przez Skarb Państwa i włączony do Nadleśnictwa Czarnowieś⁵⁸. Mieszkańcy okolicznych wsi, którzy po wojnie eksploatowali grunty dubnickie, planowali je wykupić⁵⁹. Podczas zebrania włościan ze wsi Saczkowce w czerwcu 1929 r. sołtys Józef Tulkira złożył wniosek w imieniu 71 gospodarzy, skierowany do Powiatowego Urzędu Ziemskiego (PUZ) w Sokółce, w sprawie parcelacji majątku Dubnica. Oprócz mieszkańców wsi Saczkowce z podobnym wnioskiem do urzędu ziemskiego wystąpili włościanie ze wsi Kuścińce⁶⁰.

W październiku 1930 r. PUZ w Sokółce przystąpił do parcelacji części majątku państwowego pod nazwą „uroczyisko Dubnica”, przynależącego do gmin Nowy Dwór oraz Kuźnica. Parcelacją objęto ponad 360 ha gruntów usytuowanych ok. kilometra od gościńca Grodno-Sidra. Pierwszym etapem wyprzedazy było upublicznienie ogłoszenia o parcelowanym majątku przy lokalnych urzędach gminy. Od tego momentu (w ciągu kolejnego miesiąca – do 20 listopada bieżącego roku) mieszkańcy mogli składać do urzędu ziemskiego indywidualne wnioski o przyznanie ziemi z parcelacji⁶¹.

W grudniu 1930 r. delegat Dyrekcji Lasów Państwowych w Siedlcach Bolesław Filipowski przekazał komisarzowi ziemskiemu w Sokółce (działającemu w imieniu Okręgowego Urzędu Ziemskiego [OUZ] w Białymstoku) rozparcelowaną część majątku państwowego w uroczyisku Dubnica, o powierzchni 366,1 ha, oszacowaną na 162 106 zł i 14 gr. Przekazana nieruchomość ziemską nie posiadała budynków mieszkalnych i gospodarczych. Nie zachował się również drzewostan (jedynie sporadycznie występowała roślinność krzewiasta)⁶².

Od września do listopada 1930 r. 27 mieszkańców okolicznych wsi (gminy: Kuźnica, Nowy Dwór i Suchowola) złożyło wnioski do PUZ w Sokółce w sprawie zakupu rozparcelowanego obszaru z majątku Dubnica (aneks 2). Wśród wnioskodawców przeważali bezrolni – 13 osób. Właściciele gospodarstw karłowatych

⁵⁸ Podstawą przejęcia majątku Dubnica przez państwo był Dekret w przedmiocie przymusowego zarządu państwowego. Akt prawny dotyczył m.in. przymusowego zarządu państwowego ruchomościami i nieruchomościami pocerkiwnymi stanowiącymi uposażenie duchowieństwa prawosławnego. Dekret w przedmiocie przymusowego zarządu państwowego, Dz.U. 1918, nr 21, poz. 67, art. 1.

⁵⁹ Las dubnicki, własność grodzieńskich mnichów, podczas I wojny światowej był rabunkowo eksploatowany przez wojsko niemieckie oraz rosyjskich jeńców. Po zakończeniu działań zbrojnych mieszkańcy pobliskich wsi (m.in. Saczkowce, Wołyńce i Kuścińce) traktowały dubnicką daczę jako własność wspólnotową i pozyskiwały z niej materiał do odbudowy spalonych budynków gospodarczych i mieszkalnych. J. Rybiński, *Słońce na miedzy*, t. 1, Olsztyn–Białystok 1983, s. 8–9.

⁶⁰ W imieniu wsi Kuścińce wniosek złożyli pełnomocnicy mieszkańców – Stefan i Marcin Kisiel. APB, Starostwo Sokólskie. Referat Rolnictwa i Reformy Rolnej, nr zesp. 52, sygn. 4, k. 3–5.

⁶¹ *Ibidem*, s. 67.

⁶² *Ibidem*, s. 75.

i małorolnych było 12. Wnioskodawcy, w celu pozytywnego rozpatrzenia prośby, powoływali się na ochotniczą służbę w polskiej armii podczas wojny polsko-bolszewickiej. Nieliczni kandydaci byli zatrudnieni poza rolnictwem (Adam Czurak – pracownik kolei, Maksym Romanowicz – gajowy oraz Franciszek Humienny – oficer)⁶³.

OUZ w Białymstoku miał jednak inne zamiary dotyczące majątku Dubnica. Grunty z parcelacji władze państwowe planowały przeznaczyć dla osób przesiedlonych z Puszczy Kurpiowskiej. Podstawą prawną był art. 51 ustawy z 28 grudnia 1925 r., mówiący o tym, że minister reform rolnych może zarządzić sprzedaż obszaru parcelacyjnego kandydatom spośród mieszkańców powiatów lub gmin szczególnie przeludnionych i wymagających uzdrowienia stosunków agrarnych, które sam wskazał⁶⁴.

Pod koniec grudnia 1930 r. okręgowy urząd ziemski zatwierdził projekt parcelacji gruntów państwowych uroczyska Dubnica. Wszystkie utworzone parcele w liczbie 29 (za wyłączeniem jednej, wytypowanej do wspólnego użytku) zostały przeznaczone na sprzedaż włościanom z obszaru Puszczy Kurpiowskiej. Lista zakwalifikowanych kandydatów opublikowana została w urzędzie gminy Kuźnica w dniach 12–26 grudnia 1930 r. (aneks 3).

Władze wyceniły 366,1 ha rozparcelowanej Dubnicy na 162 106 zł. Jeden hektar wynosił średnio ok. 443 zł. Cenę szacunkową gruntów określał inspektor ziemski na podstawie Ustawy z dnia 28 grudnia 1925 r. o wykonaniu reformy rolnej oraz Instrukcji Szacunkowej Ministra Reform Rolnych z 26 kwietnia 1928 r. Wycena parcel opierała się na notowanych cenach, jakie w ostatnich sześciu miesiącach uzyskiwane były podczas transakcji kupna-sprzedaży zbliżonych działek ziemskich w kancelariach rejentów przy Wydziale Hipotecznym Sądu Okręgowego w Białymstoku⁶⁵. Przeciętna cena rynkowa 1 ha gruntów ornych w omawianym okresie wynosiła 691,30 zł. Wartość majątku Dubnica obniżono jednak o 35%, do ok. 440 zł za hektar, ze względu na poleśny charakter gruntów wymagających karczowania, usuwania kamieni i odpowiedniej orki⁶⁶. Kurpiowscy nabywcy parcel zobowiązani zostali do wpłacenia 10% zadatku. Spłatę pozostałej kwoty rozłożono na 41 lat⁶⁷.

4 października 1931 r. PUZ w Sokółce wystosował wniosek do OUZ w Białymstoku w sprawie przyznania kredytu z Funduszu Obrotowego Reformy Rolnej

⁶³ Właściciele gospodarstw karłowatych według obowiązujących przepisów posiadali do 2 ha gruntów, z kolei małorolni – od 2 do 5 ha. M. Machałek, *op. cit.*, s. 58–59.

⁶⁴ M. Drewicz, *op. cit.*, s. 34–35; K. Pawłowski, *Kuźnica. Szkic historyczny. Trudne dzieje Pogranicza*, „Zeszyty Naukowe Szkoły Wyższej Przymierza Rodzin w Warszawie” (2010), nr 4, s. 89; Z. Zalesko, *Dubnica. Nadzieja na lepsze jutro*, „Sokólski Zeszyt Historyczny” (1993), z. 8, s. 12.

⁶⁵ APB, Starostwo Sokólskie, sygn. 4, k. 77–77v.

⁶⁶ *Ibidem*, k. 77–78.

⁶⁷ Bezrolni nabywcy w momencie podpisania umowy musieli wpłacić 5% sumy szacunkowej, a właściciele karłowatych gospodarstw i małorolni – 10%, natomiast posiadacze samodzielnych gospodarstw – 25%. Ustawa z 28 grudnia 1925..., art. 72; APB, Starostwo Sokólskie, sygn. 4, k. 79.

w wysokości 2160 zł (po 180 zł/os.)⁶⁸. Pożyczka została przeznaczona na transport kolejowy zakupionych materiałów budowlanych dla kurpiowskich osadników⁶⁹.

Parcelacja majątku Dubnica była pierwszym na większą skalę tego typu przedsięwzięciem na terenie powiatu sokólskiego. PUZ w Sokółce uważał ją za wzorcową i nie chciał ograniczać się wyłącznie do sprzedaży wydzielonych działek. Z powodu trudnych warunków osadniczych (teren poleśny z ograniczonym dostępem do wody gruntowej) OUZ w Białymstoku zaplanował stworzenie infrastruktury dla powstających tam 28 gospodarstw rolnych. Planowano dostarczyć kurpiowskim osadnikom odpowiednich narzędzi do wyprodukowania studziennych rur betonowych, pustaków i dachówek oraz zapewnić pomoc ze strony doświadczonych betoniarzy⁷⁰.

O procesie osiedlania się Kurpiów w Dubnicy opowiedział mieszkaniec leżących nieopodal Saczkowców Józef Rybiński⁷¹:

Już 1929 roku wiedzieliśmy, że Dubnica – nasza pastuszka, dzika nieograniczona preria – ma być zlikwidowana, a ziemia rozparcelowana między osadników kurpiowskich [...]. Przed wojną te tereny nazywano Dzikimi Polami. Mieszkańcy sąsiednich Wołyńców, Kuścińców i Zajzdry, na tym pagórkowatym terenie wypasali swoje konie i bydło. W Puszczy Dubnickiej ludzie zbierali jagody, grzyby i orzechy, pozyskiwali też drewno⁷².

Jak wynika z przytoczonego fragmentu, porębę dubnicką wykorzystywali miejscowi włościanie jako wygon do wypasu bydła. Byli oni również przekonani, że państwo odsprzeda im las dubnicki na korzystnych warunkach. Plany administracji państwowej zamierzającej przeznaczyć Dubnicę na osadnictwo kurpiowskie spowodowały rozgoryczenie wśród mieszkańców przyległych wsi. Miejscowi obawiali się Kurpiów, którym przypisywali stereotypowe cechy. Sugestywny wydaje się komentarz Rybińskiego:

⁶⁸ Pożyczkę otrzymali następujący nabywcy działek: Bolesław Bagiński, Stanisław Bagiński, Stanisław Banach, Bolesław Banach, Paulina Banach, Bolesław Czartoryski, Aleksander Kowalczyk, Franciszek Kuzia, Jan Pijanowski, Józef Szok, Szczepan Zysk. APB, Starostwo Sokólskie, sygn. 4, k. 260.

⁶⁹ O ciężkiej sytuacji osadników kurpiowskich może świadczyć fakt, że nie posiadali oni nawet odpowiedniej siły pociągowej, żeby przetransportować materiały na budowę pomieszczeń gospodarczych i mieszkań. *Ibidem*, k. 260.

⁷⁰ *Ibidem*, k. 67–69.

⁷¹ Józef Rybiński urodził się w 1912 r. w Saczkowcach. W 1933 r. zdał eksternistycznie maturę w Lidzie. Do wybuchu II wojny światowej pracował jako instruktor w Szkole Podoficerskiej Lotnictwa dla Małoletnich w Krośnie, gdzie ukończył podstawowy kurs pilotażu. Podczas kampanii wrześniowej został wzięty do niewoli, skąd uciekł, by następnie rozpocząć działalność konspiracyjną w szeregach Armii Krajowej. Po wojnie współorganizował szkolnictwo na Białostocczyźnie. Pracował jako fotoreporter i dziennikarz ogólnopolskiego tygodnika ilustrowanego „Panorama Północy”. Ponadto współpracował z redakcją „Przekroju” i „Nowej Wsi”. Autor powieści-wspomnień *Słońce na miedzy*, wydanej po raz pierwszy w 1979 r. Zmarł w 1986 r. w Białymstoku. „Urodziłem się w Saczkowcach...” *Pamięci Józefa Rybińskiego, autora „Słońca na miedzy”*, www.isokolka.eu (dostęp: 15.05.2021).

⁷² J. Rybiński, *op. cit.*, t. 1, s. 298–299.

[...] byliśmy do Kurpiów uprzedzeni. W bibliotece parafialnej znajdowała się książka, z której można się było wiele dowiedzieć o ludzie kurpiowskim. Niejaki Aleksander Połujański opisał w niej swoje Wędrówki po Guberni Augustowskiej odbyte. W tej właśnie książce na stronie sześćdziesiątej piątej czytaliśmy, że Kurpie są: „ze krwi, czyli z rodu mściwi i dzikość w obyczajach, mała chęć do pracy, kradzież i pijaństwo są także wrodzonymi tych mieszkańców wadami”. Początkowo bardzo nieufnie przyglądaliśmy się przybyszom. No cóż, ludzie jak to ludzie, nawet do nas podobni, tylko, że po swojemu to oni tak dziwnie rozmawiali. Śmiesznie brzmiały ichnie „psiwo, kobzity, kunie”. Ale zupełnie po ludzku, zawsze pierwsi czapkę zdejmowali, „pochwalony” mówili i uśmiechali się przyjaźnie⁷³.

Prawdopodobnie istniało kilka przyczyn wyboru ludności kurpiowskiej przez władze państwowe do zasiedlenia nieużytków po rozparcelowanej Dubnicy. Sytuacja ekonomiczna Kurpi przez cały okres międzywojenny była bardzo trudna: przeludnione wsie, karłowate i niewydajne gospodarstwa rolne, brak w okolicy większych ośrodków miejskich i zakładów przemysłowych, które mogłyby przyciągnąć ludność wiejską i poprawić warunki bytowe. Powiat ostrołęcki był jednym z najsłabiej zurbanizowanych regionów w województwie białostockim. Spośród 112 587 mieszkańców zaledwie 23 800 osób (21%) zostało zatrudnionych poza rolnictwem. Ostrołęka liczyła zaledwie 13 tys. mieszkańców i nie posiadała rozwiniętego przemysłu i handlu. Zaistniała sytuacja demograficzna powodowała przeludnienie wsi i wzrost liczby gospodarstw karłowatych. Światowy kryzys gospodarczy z przełomu lat dwudziestych i trzydziestych pogрузzył i tak już słabe rolnictwo kurpiowskie. Dramatycznie zła sytuacja materialna Kurpiów przyczyniła się do tego, że zdecydowali się oni opuścić rodzinne strony i udać się w nieodległe, choć nieznanne tereny Sokólszczyzny. Główny Urząd Ziemiński w Warszawie, podejmując decyzję o przyznaniu Kurpiom Dubnicy na osiedlenie, oprócz sytuacji ekonomicznej wziął również pod uwagę specyficzny charakter tej społeczności i jej codzienne warunki bytowe. Umiejętności prowadzenia gospodarstwa rolnego w trudnych warunkach naturalnych były pożądaną cechą przyszłych osadników, którzy musieli zagospodarować dubnickie nieużytki. Niewątpliwie uwarunkowania polityczne miały również wpływ na przyznanie parcel kolonistom z powiatu ostrołęckiego. Jak już wspomniałem, ludność kurpiowska w ankietach spisowych z 1921 r. w ponad 90% zadeklarowała narodowość polską i wyznanie rzymskokatolickie. Z kolei w powiecie sokólskim odsetek ludności polskiej i katolickiej był niższy⁷⁴. Władze polskie chciały wykorzystać ziemię poparcelacyjną na osadzenie tam ludności rdzennie polskiej i zwiększenie tym samym polskiego stanu posiadania, co z kolei miało przyspieszyć polonizację powiatów wschodnich województwa białostockiego.

Mieszkańcy wsi Saczkowce wielokrotnie składali podania do starostwa sokólskiego, a nawet do posła Bezpartyjnego Bloku Współpracy z Rządem, dr. Jana Walewskiego, o interwencję w sprawie umożliwienia nabycia rozparcelowanych

⁷³ *Ibidem*, s. 299.

⁷⁴ *Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej...*, s. 70–80.

gruntów leśnych po majątku państwowym Dubnica. W podaniu do posła mieszkańcy Saczkowców argumentowali, że las dubnicki przynależał do gruntów ich wsi i stale był przez nich użytkowany do momentu upaństwowienia majątku leśnego przez Rosjan⁷⁵. W czasie I wojny światowej las został udostępniony do uprawy roli i wypasu przez Nadleśnictwo Czarna Wieś mieszkańcom Saczkowców, którzy podjęli trud wykarczowania ziemi po lesie dubnickim w celu przeznaczenia gruntu pod uprawę⁷⁶.

Pretenzje do lokalnych władz ziemskich o niesprawiedliwe rozdysponowanie gruntów mieli również mieszkańcy wsi Wołyńce, którzy podobnie jak włościanie z Saczkowców domagali się udziału w parcelacji. W przedmiotowej sprawie wystosowali w 1932 r. pisemną prośbę do OUZ w Białymstoku. W korespondencji przytaczali podobne argumenty, podkreślając fakt wieloletniego użytkowania gruntów i lasów dubnickich. Powoływali się na pisma urzędowe z lat 1906–1907, w których zwracali się do carskiego Ministerstwa Dóbr Państwowych z wnioskiem o zwrócenie gruntów. Jednak władze rosyjskie domagały się zapłaty za las. Jednocześnie mieszkańcy wsi Wołyńce zarzucali Kurpiom, że pomimo otrzymania gruntów dubnickich nadal bezprawnie dzierżawili ziemię w rodzimym powiecie ostrołęckim i czerpali z tego zyski⁷⁷.

Głód ziemi mieszkańców okolicznych wsi został częściowo zaspokojony w 1936 r. podczas parcelacji pozostałego obszaru Dubnicy. Celem kolejnego etapu parcelacji majątku Dubnica było upełnorolnienie karłowatych gospodarstw wsi Saczkowce i Kulowce⁷⁸ w gminie Kuźnica⁷⁹. W 1936 r. starosta sokólski wystosował wniosek do Urzędu Wojewódzkiego w Białymstoku o zatwierdzenie projektu podziału parcelacyjnego majątku Dubnica o powierzchni ok. 85 ha, dzierżawionego przez Dyрекcję Lasów Państwowych w Siedlcach. Wojewoda zatwierdził projekt 9 listopada 1936 r., wydając orzeczenie. Projekt przewidywał utworzenie 33 działek wielkości od 1 do 4 ha, przeznaczonych dla małorolnych gospodarzy, oraz jednej odrębnej parceli na potrzeby szkolnictwa elementarnego⁸⁰.

Po opublikowaniu listy osób wytypowanych do nabycia parcel do zarządu gminy w Kuźnicy wpłynęło 18 odwołań. Rozpatrywanie wniosków przez starostwo odbywało się na podstawie wykazów podatkowych dostarczonych komisarzowi

⁷⁵ Mieszkańcy wsi Saczkowce i Wołyńce użytkowali lasy dubnickie przed ich upaństwowieniem przez zaborcę rosyjskiego na prawach serwitutu pastwiskowego. M. Tarkowski, *op. cit.*, s. 339–340.

⁷⁶ APB, Starostwo Sokólskie, sygn. 5, k. 73–74.

⁷⁷ *Ibidem*, k. 157–158.

⁷⁸ Miejscowość Kulowce obecnie znajduje się na terytorium Republiki Białorusi w obwodzie grodzieńskim (rejon grodzieński), ok. 3 km od granicy z Polską.

⁷⁹ Podstawą prawną do przyznania mieszkańcom Saczkowców i Kulowiec możliwości pierwokupu parcel dubnickiej daczy był art. 1 i 53 Ustawy z dnia 28 grudnia 1925 r. o wykonaniu reformy rolnej, mówiące o zmianie istniejącego ustroju rolnego poprzez powiększenie karłowatych gospodarstw do rozmiaru samodzielnych jednostek gospodarczych oraz umożliwienie zakupu parcelowanego majątku przez mieszkańców sąsiadujących z nim wsi.

⁸⁰ APB, Starostwo Sokólskie, sygn. 7, k. 17–18.

ziemskiemu przez sołtysów wsi Saczkowce i Kulowce. Większość podań odrzucono, gdyż wnioskodawcy nie posiadali samodzielnego gospodarstwa rolnego, byli współwłaścicielami gruntu lub pracowali przy rodzicach⁸¹.

Największe działki miały 4–5 ha. Otrzymało je sześciu nabywców. Z kolei najmniejsze parcele (poniżej 2 ha) przypadły 12 włościanom. Przeciętna wielkość sprzedanej przez państwo działki wynosiła ok. 2,5 ha. Dodatkowa parcela o powierzchni ok. 2 ha została przekazana przez zarząd Dyrekcji Lasów Państwowych w Siedlcach na cele szkolnictwa powszechnego (aneks 4).

Parcelowany obszar 83,1 ha sprzedano włościanom wsi Saczkowce i Kulowce za 12 804 zł. Średnia cena za hektar wynosiła 157 zł. Nabywcy zostali zobligowani do wpłaty na wskazany numer konta PKO zadatku w wysokości 10% od ustalonego szacunku działki. Dowód wpłaty zaliczki kupujący musieli okazać w starostwie sokólskim.

Wybór wsi Saczkowce i Kulowce do przyznania parcel z majątku Dubnica nie był przypadkowy. Niemal wszyscy mieszkańcy tych miejscowości podczas Pierwszego Spisu Powszechnego z 1921 r. zadeklarowali wyznanie rzymskokatolickie i narodowość polską (jedynie we wsi Kulowce na 112 mieszkańców było 6 prawosławnych, choć wszyscy potwierdzili narodowość polską). Włościanie z pozostałych wsi: Kuścińce czy Dubnica Mała, których grunty sąsiedowały z parcelowanym obszarem, nie zostali przez władze powiatowe uwzględnieni przy podziale majątku. Najprawdopodobniej zaważyła na tej decyzji przynależność wyznaniowo-narodowościowa mieszkańców tych miejscowości⁸².

Zakończenie

Polityka narodowościowa oparta na prawnych ograniczeniach w obrocie handlowym ziemią państwową i prywatną była bardzo istotnym narzędziem zmierzającym do rusyfikacji (w Imperium Rosyjskim), a następnie polonizacji (w czasach II Rzeczypospolitej) powiatu sokólskiego położonego na pograniczu polsko-białoruskim. Władze rosyjskie i rząd polski obrały jednak odmienne strategie dążące do zwiększenia stanu posiadania. Zamysłem wprowadzenia w życie przez władze carskie Instrukcji z 23 lipca 1865 r. było zasiedlenie guberni zachodnich wielkoruską elitą urzędniczo-wojskową, która miała być przeciwwagą dla dominujących polskich właścicieli ziemskich. Rosyjska kadra urzędnicza i wojskowi, uposażeni w majątki ziemskie, mogli w przyszłości opanować samorząd lokalny (urzędy włościańskie, pośredników pokoju itp.) oraz wpływać, poprzez autorytet

⁸¹ *Ibidem*, k. 26–27.

⁸² Wieś Kuścińce zamieszkiwało 150 osób: 125 deklaroowało prawosławie, 25 – katolicyzm. Natomiast Dubnica Mała liczyła 39 katolików i 16 prawosławnych. *Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej...*, s. 88–89.

sprawowanego urzędu, na postawę prorządową miejscowych włościan⁸³. Decyzja władz ministerialnych o wykorzystaniu do kolonizacji guberni zachodnich rosyjskich elit społecznych wynikała z niepowodzenia wcześniejszej strategii osadniczej opartej na sprowadzeniu włościan z guberni centralnych Cesarstwa na stałe osiedlenie w guberniach zachodnich⁸⁴.

Władze polskie w celu przejęcia własności ziemskiej dążyły do zwiększenia żywołu polskiego na obszarach niejednorodnych etnicznie. Jednak w tym wypadku nie starano się sprowadzić elity, lecz włościan. Specyficzny był jednak wybór geograficzny osadników. Kurpie reprezentowali rdzennie polską grupę etniczno-kulturową. Pomimo jej lokalnego kolorytu etnograficznego (np. porozumiewanie się gwarą kurpiowską) była to ludność jednolita wyznaniowo, wywodząca się z Mazowsza – terytorium monoetnicznego, gdzie nie występowały mniejszości narodowe (nie licząc miejskiej społeczności żydowskiej). Do realizacji tej polityki przeznaczono nadwyżki ziemi uzyskanej z parcelacji majątków prywatnych (m.in. należących do rosyjskich właścicieli) oraz pochodzącej z rewindykacji i wywłaszczeń własności Cerkwi prawosławnej. Upaństwowione nieruchomości ziemskie administracja lokalna przeznaczyła na wsparcie polskiego osadnictwa. W opinii wojewody białostockiego Henryka Ostaszewskiego:

[...] powinno się przyjąć bezwarunkową zasadę by zapas ziemi lub ziemia z parcelacji prywatnych majątków polskich przechodziła zasadniczo w ręce polskie i ewentualnie elementu białoruskiego ujawniającego tendencje asymilacyjne [...]. Chodzi o to, aby nie zmniejszyć polskiego stanu posiadania ziemi, gdyż o wyglądzie politycznym kraju stanowią zawsze ci, w których rękach jest ziemia⁸⁵.

Sprzedż poklasztornego majątku Dubnica społeczności kurpiowskiej oraz miejscowym włościanom katolikom miała doprowadzić do zwiększenia polskiego stanu posiadania na niekorzyść mniejszości białoruskiej (prawosławnej).

Polityka własnościowa prowadzona przez władze rosyjskie przyniosła rezultaty odmienne od oczekiwanych. Kurłów nie osiedlił się na stałe w nabytym majątku instrukcyjnym. Jego spadkobiercy nie byli zainteresowani przeprowadzeniem się na prowincję i kiedy nadarzyła się okazja, wyprzedali dubnicką daczę miejscowym włościanom katolikom. Podobna sytuacja miała miejsce w pozostałych majątkach instrukcyjnych w powiecie sokólskim⁸⁶. Dominacja w powiecie i całej guberni grodzieńskiej polskiego ziemiaństwa była czynnikiem niesprzyjającym stałemu osiedleniu się rosyjskiej elity na zachodnich rubieżach Cesarstwa. Ponadto znaczny odsetek majątków instrukcyjnych w byłym obwodzie – 9 (22%)

⁸³ J. Danieluk, *Instrukcja z 23 lipca 1865 roku...*, s. 133.

⁸⁴ W wyniku realizacji planowej kolonizacji w guberni grodzieńskiej w ręce prawosławnych chłopów przeszło tylko 4121 dziesięcin, które otrzymały 254 rodziny. W. Schmidt, *op. cit.*, s. 16.

⁸⁵ APB, Urząd Wojewódzki Białostocki 1920–1939, nr zesp. 47, sygn. 121, k. 4.

⁸⁶ J. Szumski, *op. cit.*, s. 86–87.

posiadał zadłużenie w bankach ziemskich oraz towarzystwach wzajemnego kredytu. Średnia kwota długu przekraczała 50% całkowitej wyceny sprzedawanych majątków. Zobowiązania finansowe obciążające nieruchomości zniechęcały Rosjan do ich zakupu, a w przypadku nabycia wpływały na decyzję o szybkiej sprzedaży współrodakom lub miejscowym właścicielom⁸⁷. Pomimo tych niedoskonałości w adaptacji przepisów Instrukcji, należy docenić znaczenie utworzenia majątków instrukcyjnych w realizacji planów rusyfikacyjnych. W wyniku wprowadzenia w życie Instrukcji z 1865 r. w powiecie sokólskim powstały 22 majątki, o łącznej powierzchni ok. 5562 ha. Przed powstaniem styczniowym na terenie powiatu funkcjonował zaledwie jeden majątek, którego właścicielem była osoba pochodzenia rosyjskiego (majątek Zacisze o powierzchni 76 ha, własność Antoniny Tomiłowej)⁸⁸. Pomimo że większość rosyjskich właścicieli nie osiedliła się na stałe w swoich posiadłościach, to jednak dzięki zajmowanym stanowiskom decyzyjnym we władzach gubernialnych i powiatowych mieli wpływ na kształt polityki rusyfikacyjnej w regionie.

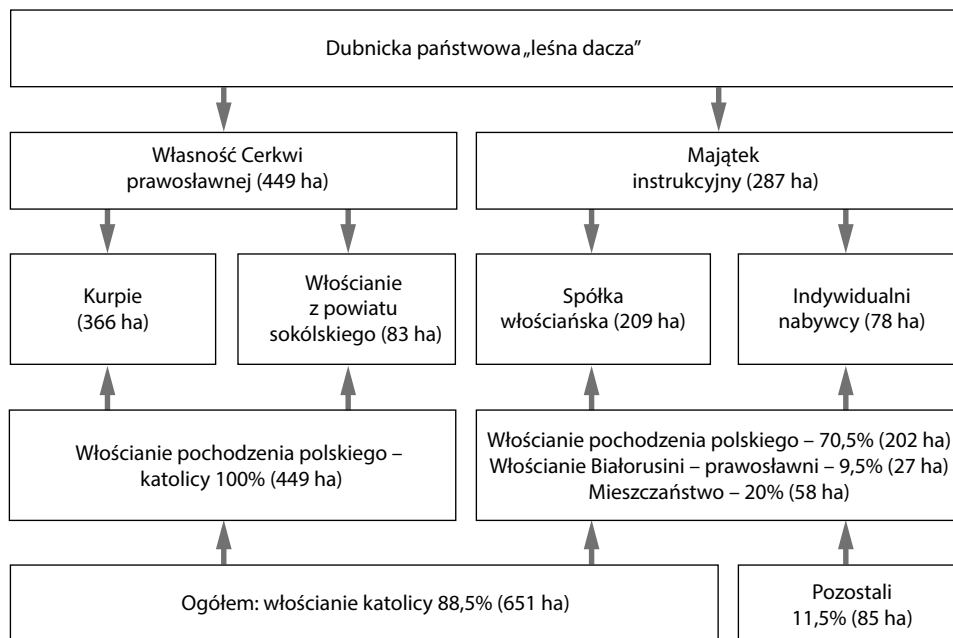
Strategia polityki narodowościowej prowadzonej przez II Rzeczpospolitą, zmierzająca do przesiedlenia Kurpiów do majątku dubnickiego oraz wyprzedania pozostałych działek z parcelacji miejscowym chłopom katolikom, wpłynęła na zmianę struktury narodowościowo-własnościowej Dubnicy. W przededniu wybuchu II wojny światowej ziemia należąca do dawnej dubnickiej „leśnej daczy” była w większości w posiadaniu Kurpiów – 366 ha (49,7%) oraz miejscowych właścicieli – 285 ha (38,7%) (diagram 1). Wymienione grupy społeczne deklarowały polską przynależność narodową oraz wyznanie rzymskokatolickie. Rządowe ograniczenia w nabywaniu ziemi przez prawosławnych Białorusinów pogłębiły pauperyzację tej grupy społecznej, która coraz bardziej wrogo była nastawiona do polskiej władzy oraz przejawiała zainteresowanie ideologią komunistyczną⁸⁹.

Na zakończenie chciałbym zwrócić uwagę, że badanie dziejów pojedynczej nieruchomości ziemskiej umożliwia ukazanie stopnia efektywności oddolnego zastosowania przepisów prawnych przez państwa wielonarodowościowe w celu zwiększenia stanu posiadania. Metodę badawczą opartą na studium przypadku wybranych posiadłości ziemskich niewątpliwie można zastosować do badań porównawczych nad efektywnością mechanizmów prawnych regulujących obrót własnością ziemską, wykorzystywanych przez inne państwa wielonarodowościowe, np. monarchię austro-węgierską czy Cesarstwo Niemieckie.

⁸⁷ APB, SNSOG, sygn. 244, k. 223–224; J. Szumski, *op. cit.*, s. 86–87.

⁸⁸ J. Danieluk, *Strategie polityki narodowościowej...*, s. 127–128; J. Szumski, *op. cit.*, s. 74–75.

⁸⁹ APB, Urząd Wojewódzki Białostocki, sygn. 131, k. 8; K. Łopatecki, *Kościół p. w. Św. Teresy od Dzieciątka Jezus w Białowieży – ideologiczne uzasadnienie budowy*, „Biuletyn Historii Sztuki” 71 (2009), nr 3–4, s. 375–376; W. Śleszyński, *Położenie województwa białostockiego i zadania administracji państwowej w 1929 roku w ocenie wojewody Karola Kirsta*, w: *Szkice do dziejów Białegostoku*, red. M. Kietliński, W. Śleszyński, Białystok 2003, s. 204–205.

Diagram 1. Zmiany struktury własnościowo-narodowościowej majątku państwowego Dubnica w latach 1871–1936

Opracowanie własne.

Aneks 1

Członkowie spółki włościańskiej z powiatu sokólskiego, którzy nabyli pojedyncze działki z majątku instrukcyjnego Dubnica od Jewgienija Kurlowa w 1906 r.

Lp.	Nazwisko i imię	Miejscowość zamieszkania w powiecie sokólskim	Powierzchnia wykupionych gruntów w hektarach	Cena nieruchomości (w rublach)	Wysokość kredytu w Banku Włościańskim (w rublach)
1	Baranowski Franciszek	Sucha Góra	13,4	918	870
2	Jałoszewski Jan	Kulowce	14	507	480
3	Jałoszewski Stanisław	Kulowce	12,8	528	490
4	Korycki Michał	Kulowce	14	793	750
5	Korycki Piotr	Kamionka	15,6	729	690
6	Korycki Zachariasz	Kulowce	16,7	759	720
7	Łapicz Antoni	Małe Gliniszczce	14	796	750

Lp.	Nazwisko i imię	Miejscowość zamieszkania w powiecie sokólskim	Powierzchnia wykupionych gruntów w hektarach	Cena nieruchomości (w rublach)	Wysokość kredytu w Banku Włościańskim (w rublach)
8	Mikłasz Paweł	Kulowce	12,8	936	880
9	Motoszko Stanisław	Małe Gliniszczce	13,4	873	830
10	Sitko Michał	Teolin	13,6	1200	1 200
11	Szałkowski Jan	Jacowlany	13,1	829	780
12	Szczesieli/Szczesiula Stanisław	Stare Gliniszczce	13,4	875	830
13	Timoszko Marcin	Wizgi	15,3	1 113	1 060
14	Timoszko Wasyl	Wizgi	12	1 017	960
15	Zaman Stefan	Niemejsza	14,7	680	640
	Razem		208,8	12 553	11 930

Zestawienie zostało sporządzone w oparciu o informacje źródłowe zaczerpnięte z zasobu Archiwum Państwowego w Białymstoku: Starszy Notariusz Sądu Okręgowego w Grodnie, nr zesp. 280, sygn. 334 i Inspektor Powiatowy Powiatu Sokólskiego, nr zesp. 43, sygn. 79.

Aneks 2

Wykaz włościan z gmin Nowy Dwór, Kuźnica i Suchowola, którzy złożyli wnioski w celu nabycia działek z parcelowanego majątku Dubnica w 1930 r.

Lp.	Nazwisko i imię	Miejscowość zamieszkania/gmina	Wielkość posiadanych gruntów (w hektarach)	Uwagi
1	Czurak Adam	Dobrowolszczyzna, gm. Nowy Dwór	Bezrolny	Pracownik kolei
2	Garlewski Jakub	Dubaśno, gm. Nowy Dwór	Bezrolny	–
3	Humienny Franciszek	–	Bezrolny	Sierżant 17 Baonu KOP w Dawidgródzku
4	Induszko Stefan	Kuścińce, gm. Kuźnica	1,5	–
5	Jarosz Rafał	Saczkowce, gm. Kuźnica	2,5	–
6	Jarosz Michał	Saczkowce, gm. Kuźnica	Małorolny	–
7	Karpiej Józef	Niemejsza, gm. Kuźnica	2,5	–
8	Karpiej Stefan	Niemejsza, gm. Kuźnica	2,5	–

Lp.	Nazwisko i imię	Miejscowość zamieszkania/gmina	Wielkość posiadanych gruntów (w hektarach)	Uwagi
9	Kierwiak Bronisław	Dubnica, gm. Kuźnica	Bezrolny	–
10	Kołpuć Bronisław	Wołkusze, gm. Kuźnica	5,0	–
11	Łozoczyk Michał	Kuźnica, gm. Kuźnica	Małorolny	–
12	Łukaszewicz Jan	Miszkieńki, gm. Kuźnica	Bezrolny	Ochotnik w wojnie polsko-bolszewickiej
13	Łukaszewicz Stanisław	Sanniki, gm. Nowy Dwór	Bezrolny	–
14	Maksimczyk Aleksander	Dobrowolszczyzna, gm. Nowy Dwór	2,0	–
15	Markiewicz Antoni	Prokopowicze, gm. Nowy Dwór	Bezrolny	Ochotnik w wojnie polsko-bolszewickiej
16	Markiewicz Albin	Strubka, gm. Kuźnica	Bezrolny	Prośba o bezpłatny przydział działki z parcelowanego „klasztornego” majątku, inwalida wojenny
17	Markiewicz Stanisław	Strubka, gm. Kuźnica	2,5	Ochotnik w wojnie polsko-bolszewickiej
18	Pawłowski Stanisław	Saczkowce, gm. Kuźnica	1,0	–
19	Poważa Wincenty	Berwicha, gm. Sidra	1,0	Ochotnik w wojnie polsko-bolszewickiej
20	Rakowska Maria	Kolonia Dubasiewska, gm. Suchowola	8,72	–
21	Romanowicz Maksym	Miszkieńki, gm. Kuźnica	Małorolny	Gajowy w majątku Dubnica
22	Tarajkowicz Piotr	Sanniki, gm. Nowy Dwór	Bezrolny	–
23	Trojanowscy Józef, Tomasz i Stanisław	Nowodziel, gm. Kuźnica	8,0	–
24	Waszkiel Paweł	Saczkowce, gm. Kuźnica	2,25	Dzierżawca 12 ha gruntów pocerkiewnych z majątku Dubnica; prośba o wykupienie dzierżawy
25	Waszkiewicz Władysław	Majątek Łosośna, gm. Kuźnica	Bezrolny	Ochotnik w wojnie polsko-bolszewickiej

Zestawienie zostało sporządzone w oparciu o informacje źródłowe zaczerpnięte z zasobu Archiwum Państwowego w Białymstoku: Starostwo Sokólskie. Referat Rolnictwa i Reformy Rolnej, nr zesp. 52, sygn. 4.

Aneks 3

Wykaz nabywców parcel z majątku Dubnica sporządzony przez starostę sokólskiego (czerwiec 1934 r.)

Lp.	Nazwisko i imię	Miejscowość zamieszkania	Gmina/Powiat	Obszar parceli (w hektarach)
1	Bagieński Stanisław	Pianki	Gawrychy/ostrołęcki	11,2
2	Bagińscy Bolesław i Marianna	Pianki	Gawrychy/ostrołęcki	16,7
3	Banach Paulina	Podgórne	Turośl/ostrołęcki	12,3
4	Banach Stanisław	Szablaki Puszczańskie	Turośl/ostrołęcki	12,1
5	Banach Bolesław	Pupkowizna	Turośl/ostrołęcki	12,9
6	Borowik Stanisław	Kulowce	Kuźnica/sokólskie	12,8
7	Brzuza Tomasz i Teofil	Krusza	Turośl/ostrołęcki	12,7
8	Chętnik Wincenty	Pianki	Gawrychy/ostrołęcki	15,2
9	Czartoryjscy Bolesław i Helena	Pianki	Gawrychy/ostrołęcki	11,5
10	Domańska Katarzyna	–	–	14,8
11	Dziekońscy Władysław i Bolesław	Krusza	Turośl/ostrołęcki	13,7
12	Kowalczyk Aleksander	Popiołki Puszczańskie	Gawrychy/ostrołęcki	12,1
13	Kuzia Franciszek i Zofia	Kuzie	Gawrychy/ostrołęcki	12,1
14	Nadolny Aleksander	Pupkowizna	Turośl/ostrołęcki	11,9
15	Nieżgoda Jan i Paulina	Pupkowizna	Turośl/ostrołęcki	11,4
16	Parða Stanisław	Krusza	Turośl/ostrołęcki	13
17	Pianka Aleksander	Gawrychy	Gawrychy/ostrołęcki	12,1
18	Ptak Józef	Pupkowizna	Turośl/ostrołęcki	11,9
19	Rudniccy Franciszek i Stanisław	Cieloszka	Turośl/ostrołęcki	12,1
20	Samoraj Gabriel	Kuzie	Gawrychy/ostrołęcki	16,6
21	Szok Józef i Teofila	Krusza	Turośl/ostrołęcki	12,6
22	Śląscy Władysław i Anna	Krusza	Turośl/ostrołęcki	11,8
23	Wnęta Aleksander	Pupkowizna	Turośl/ostrołęcki	11,4
24	Zysk Walenty i Teofila	Krusza	Turośl/ostrołęcki	12,7
25	Zysk Roman	Popiołki Puszczańskie	Gawrychy/ostrołęcki	13,4
26	Zysk Faustyn	Wyk	Gawrychy/ostrołęcki	12,7

Lp.	Nazwisko i imię	Miejscowość zamieszkania	Gmina/Powiat	Obszar parceli (w hektarach)
27	Zysk Szczepan	Wyk	Gawrychy/ostrołęcki	17,5
28	Zysk Katarzyna i Stanisław	Niedźwiedź	Myszyniec/ostrołęcki	14,9
	Razem			366,1

Zestawienie zostało sporządzone w oparciu o informacje źródłowe zaczerpnięte z zasobu Archiwum Państwowego w Białymstoku: Starostwo Sokólskie. Referat Rolnictwa i Reformy Rolnej, nr zesp. 52, sygn. 4.

Aneks 4

Wykaz włościan ze wsi Saczkowce i Kulowce, zakwalifikowanych do nabycia parcel z majątku Dubnica w 1936 r.

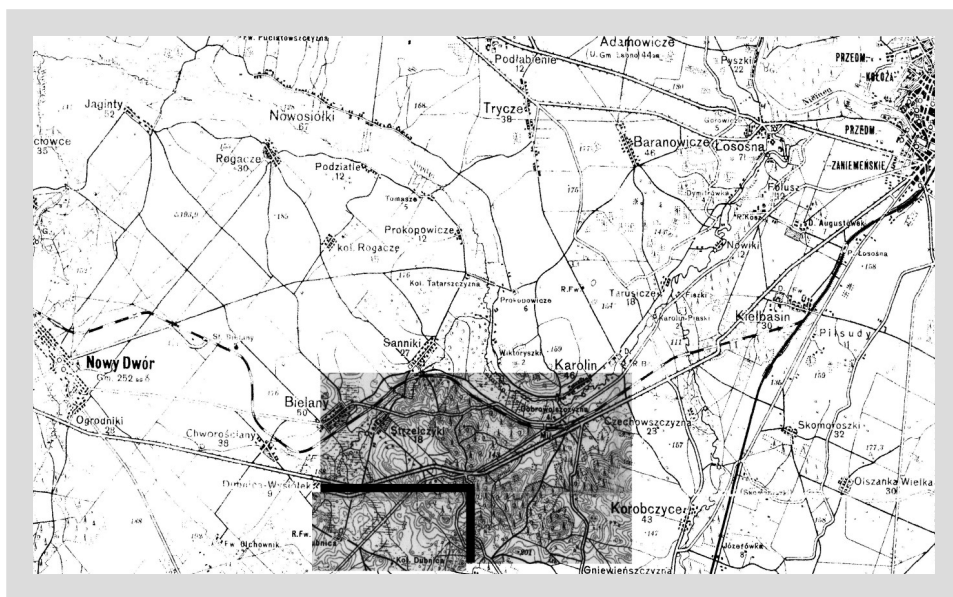
Lp.	Nazwisko i imię	Wielkość zakupionej parceli (w hektarach)	Miejsce zamieszkania
1	Błażukiewicz Stanisław	2,1	Kulowce
2	Błażukiewicz Józef	2,0	Kulowce
3	Błażukiewicz Michał	1,2	Saczkowce
4	Doroszczyk Tomasz	3,5	Saczkowce
5	Doroszczyk Józef	2,5	Saczkowce
6	Jarosz Wincenty	1,6	Saczkowce
7	Jarosz Rafał	1,0	Saczkowce
8	Korycki Stanisław	4,6	Kulowce
9	Krawiel Stanisław	1,5	Saczkowce
10	Krawiel Stefan	2,0	Saczkowce
11	Kunda Michał	1,6	Saczkowce
12	Kunda Józef	1,6	Saczkowce
13	Łoszczyk Antoni	1,5	Saczkowce
14	Łukaszewicz Michalina	4,0	Saczkowce
15	Mikłasz Stanisław	2,6	Kulowce
16	Mikłasz Jan	3,6	Kulowce
17	Mikłasz Wincenty	3,5	Kulowce
18	Mikłasz Julian	3,5	Kulowce
19	Mikłasz Julian	3,5	Kulowce
20	Pawłowski Wincenty	3,1	Saczkowce
21	Pawłowski Kazimierz	3,1	Saczkowce
22	Pawłowski Ignacy	2,5	Saczkowce
23	Pawłowski Antoni	2,5	Saczkowce

Lp.	Nazwisko i imię	Wielkość zakupionej parceli (w hektarach)	Miejsce zamieszkania
24	Popczyński Konstanty	4,1	Saczkowce
25	Popczyński Jan	1,2	Kulowce
26	Popławski Stefan	2,5	Saczkowce
27	Tulkis Michał	1,0	Saczkowce
28	Tulkis Wincenty	1,0	Saczkowce
29	Tulkis Kazimierz	1,0	Saczkowce
30	Tulkis Jan	4,1	Saczkowce
31	Waszkiel Michał	4,0	Saczkowce
32	Waszkiel Paweł	4,1	Saczkowce
33	Waszkiel Stanisław	1,5	Saczkowce
	Razem	83,1	

Zestawienie zostało sporządzone w oparciu o informacje źródłowe zaczerpnięte z zasobu Archiwum Państwowego w Białymstoku: Starostwo Sokólskie. Referat Rolnictwa i Reformy Rolnej, nr zesp. 52, sygn. 7.

Aneks 5

Mapa topograficzna z zaznaczonym fragmentem lasu dubnickiego oraz majątku Dubnica w 1935 r.

Mapa topograficzna sporządzona w 1935 r. z wyróżnionym obszarem obejmującym las dubnicki oraz majątek państwowy Dubnica, położony przy trakcie prowadzącym z Nowego Dworu do Grodna, http://maps.mapywig.org/m/WIG_maps/series/100K/P34_S37_GRODNO-ZACHOD_1929_APP_Sygn._M.top.100-94.jpg (dostęp: 15.01.2022).

Aneks 6

Dom kurpiowski w Dubnicy Kurpiowskiej

Dom wybudowany przez rodzinę kurpiowską w latach trzydziestych XX w., położony w Dubnicy Kurpiowskiej (kolonia wsi Wołyńce, gmina Kuźnica). Fotografia współczesna z prywatnej kolekcji Katarzyny Zabłockiej.

Ownership Changes as an Aspect of Nationality Policy in the Polish-Belarusian Borderland in the Light of the History of the Dubnica State Property

Abstract

This paper aims to analyse the effectiveness of Russian and Polish nationalisation policies on the example of ownership changes taking place in the Dubnica state property over two historical periods: the post-uprising period and the Second Republic of Poland (1865–1939). The forestry estate Dubnica was situated in a multi-ethnic Polish-Belarusian borderland (in Sokółka County). Russians and Poles planned to populate these forestry areas with homogeneous communities regarding their religion and ethnicity. They were to use legal limitations in trading in state property for this aim. However, Russian authorities and the Polish government chose different strategies to expand their ownership. The method of the tsarist leaders was based on populating western gubernias with officials and military elites of Great Russia that were supposed to form an opposition to the dominating Polish landlords. In the independent

Republic of Poland, the authorities would Polonize Eastern voivodeships, using state land that was resold at preferential prices to indigenous Roman-Catholic Poles from central and western regions of Poland. The nationalisation policy of the Russian regime did not bring the expected results. The Kurlov Family – gubernia's high dignitaries – did not settle in the Dubnica estate for good. In 1905, after the tsar introduced the law on religious freedom, Russian lords started to sell property bought from the state to Roman Catholic peasants. The Polish authorities, in turn, populated the remaining part of the Dubnica estate (which was earlier confiscated from the Orthodox monastery in Grodno) with Kurpie inhabitants brought from Warsaw Voivodeship. Although in the end, almost the entire forestry state Dubnica estate (88.5 per cent) became the property of Polish citizens, the policy conducted by the authorities of the Second Republic of Poland did not contribute to increasing Polish land ownership across Sokółka County.

Изменение структуры собственности как аспект этнической политики в польско-белорусском пограничье в свете истории государственного имения Дубница

Аннотация

Цель данной статьи – проанализировать эффективность российской и польской этнической политики на примере изменений в структуре собственности, происходивших в государственном имении Дубница в течение двух исторических периодов: после Январского восстания и в период Второй Речи Посполитой (годы: 1865–1939). Дубницкое лесное имение находилось в мультиэтническом польско-белорусском пограничье (в Сокульском уезде). Русские и поляки намеревались использовать эти лесные угодья для поселения населения, однородного по религии и национальности. Для реализации этих планов предполагалось использовать правовые ограничения в обороте земельной собственностью. Однако российские власти и польское правительство использовали разные стратегии для увеличения владений. Стратегия царских властей была основана на заселении западных губерний великорусской чиновничьей и военной элитой в противовес доминирующим польским землевладельцам. В независимой Речи Посполитой власти провели полонизацию восточных воеводств, используя для этой цели государственные земли, которые были перепроданы по льготным ценам коренному польскому населению католического вероисповедания, привезенному из центральных и западных регионов Польши. Политика российских властей по изменению структуры собственности не принесла оккупантам ожидаемых результатов. Семья Курловых – высокопоставленные губернские сановники – не поселилась в имении Дубница на постоянной основе. В 1905 году, после введения в действие указа об укреплении начал веротерпимости, русские владельцы продали приобретенную у государства недвижимость местным крестьянам-католикам. В свою очередь, польские власти заселили оставшуюся часть имения Дубница (которое они ранее конфисковали у Гродненского православного монастыря) курпами, привезенными из Варшавского воеводства. Хотя в конечном итоге почти все государственное лесное имение в Дубнице (88,5%) принадлежало польскому населению, политика властей Второй Речи Посполитой не способствовала увеличению польского землевладения во всем Сокульском повете.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Państwowe w Białymstoku

- Inspektor Podatkowy Powiatu Sokólskiego, 1895–1916, nr zesp. 43
Starostwo Sokólskie. Referat Rolnictwa i Reformy Rolnej, 1934–1939, nr zesp. 52
Starszy Notariusz Sądu Okręgowego w Grodnie, 1882–1915, nr zesp. 280
Urząd Wojewódzki Białostocki, 1920–1939, nr zesp. 47

Lietuvos Valstybės Istorijos Archyvas

- Kancelaria generała-gubernatora wileńskiego, fond 378

Źródła drukowane

- Dziennik Ustaw RP 1920, nr 70, poz. 461.
Dziennik Ustaw RP 1921, nr 4, poz. 17, 18.
Dziennik Ustaw RP 1926, nr 1, poz. 1.
Dziennik Ustaw RP 1933, nr 85, poz. 635.
Rybiński J., *Słońce na miedzy*, t. 1, Olsztyn–Białystok 1983.
Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej opracowany na podstawie wyników Pierwszego Powszechnego Spisu Ludności z dn. 30 września 1921 r. i innych źródeł urzędowych, t. 5: *Województwo białostockie*, Warszawa 1924.
Памятная книжка гродненской губернии на 1875, год, Гродно 1874.
Памятная книжка гродненской губернии на 1880 год, Гродно 1879.
Полное Собрание Законов Российской империи, Санкт-Петербург 1886.
Полное Собрание Законов Российской империи, Санкт-Петербург 1908.
Первая Всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. Гродненская губерния, т. 11, ред. Н.А. Тройницкого, Санкт-Петербург 1904.
Сборник правительственных распоряжений по водворению русских землевладельцев в Сьверо-Западномъ Краѣ, Вильна 1886.

Opracowania

- Bendza W., *Regulacja kościelnych spraw majątkowych na przykładzie Kościoła prawosławnego w Polsce*, Warszawa 2009.
Cepil M., Figlus T., *Parcelacja wsi w okresie międzywojennym i jej reperkusje osadnicze na przykładzie folwarków Orzeszków, Wielenin i Zieleń*, „Biuletyn Uniejowski” 7 (2018), s. 29–45.
Danieluk J., *Instrukcja z 23 lipca 1865 roku oraz jej zastosowanie na terenie byłego obwodu białostockiego w latach 1867–1878*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 71 (2019), z. 1, s. 127–166.
Danieluk J., *Strategie polityki narodowościowej na pograniczu polsko-litewskim. Prawne regulacje związane z obrotem nieruchomościami ziemskimi w drugiej połowie XIX wieku*, w: *Granice i pogranicza*, red. P. Guzowski, M. Liedkie, W. Walczak, Białystok 2019, s. 125–173.
Dąbrowski P., *Dylematy i nadzieje. Polskie ugrupowania polityczne w Wilnie wobec sprawy agrarnej w dwudziestoleciu międzywojennym*, Kraków 2016.
Dmitruk S., *Ludność ewakuowana z zachodnich powiatów guberni grodzieńskiej na Syberii w 1916 roku na przykładzie guberni tomskiej*, „Przeszłość Demograficzna Polski” 39 (2017), s. 283–322.

- Dobroński A., *Granica między obwodem białostockim i „Polską” (1809–1830)*, w: *Ars historiae – historia artis. Prace ofiarowane Profesorowi Andrzejowi Wyrobiszowi*, red. E. Dubas-Urwanowicz, J. Maroszek, Białystok 2012, s. 297–310.
- Dobroński A., *Infrastruktura społeczna i ekonomiczna guberni łomżyńskiej i obwodu białostockiego (1866–1914)*, Białystok 1979.
- Drewicz M., *Prawo o wywłaszczeniu ziemian i likwidacji większych majątków ziemskich w Polsce w latach 1919–1952 jako czynnik zmiany społecznej oraz wykaz imienny nieruchomości ziemskich podlegających wykupowi przymusowemu na lata 1926–1939*, Warszawa 2007.
- Eberhardt P., *Między Rosją a Niemcami. Przemiany narodowościowe w Europie Środkowo-Wschodniej w XX w.*, Warszawa 1996.
- Eberhardt P., *Problematyka narodowościowa Białorusi w XX wieku*, w: *Białoruś, Czechosłowacja, Litwa, Polska, Ukraina. Mniejszości w świetle spisów statystycznych XIX–XX w.*, red. nauk. J. Skarbek, Lublin 1996, s. 9–35.
- Jurkowski R., *Majątek wygrany w karty – jak po powstaniu styczniowym litewskie Kałnoberże znalazły się w rękach Stołypinów*, „*Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej*” 49 (2014), z. 2, s. 5–25.
- Kaczkowski J., *Konfiskaty na ziemiach polskich pod zaborem rosyjskim po powstaniach roku 1831 i 1863*, Warszawa 1918.
- Kasińska-Metryka A., *Tożsamość – od teorii do praktyki*, w: „*Inni*”. *Mniejszość białoruska na Podlasiu. Perspektywa politologiczna*, red. A. Kasińska-Metryka, R. Dudała, Kielce 2021, s. 29–79.
- Kukulski J., *Donacje po powstaniu styczniowym*, „*Acta Universitatis Lodziensis. Folia Historica*” (1986), nr 24, s. 21–37.
- Łopatecki K., *Kościół p. w. Św. Teresy od Dzieciątka Jezus w Białowieży – ideologiczne uzasadnienie budowy*, „*Biuletyn Historii Sztuki*” 71 (2009), nr 3–4, s. 369–387.
- Łopatecki K., Zalewska E., *Historia uroczyska Jaroszkówka. Badania nad przemianami własnościowo-osadniczymi na pograniczu Wasilkowa i Białegostoku*, „*Studia Podlaskie*” 21 (2013), s. 51–88.
- Łopatecki K., Zalewska E., *Kozyrscy – ostatni właściciele uroczyska Jaroszkówka*, „*Studia Podlaskie*” 24 (2016), s. 61–81.
- Machalek M., *Przemiany polskiej wsi w latach 1919–1989*, „*Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym*” 26 (2013), nr 3, s. 55–80.
- Milewicz J.J., *Osadnicy wojskowi na Kresach*, „*Biuletyn IPN*” (2004), nr 12, s. 44–49.
- Mironowicz A., *Cerkiew prawosławna w II Rzeczypospolitej*, Białystok 2018.
- Papierzyńska-Turek M., *Między tradycją a rzeczywistością. Państwo wobec prawosławia 1918–1939*, Warszawa 1989.
- Pawluczuk U.A., *Życie monastyczne w II Rzeczypospolitej*, Białystok 2007.
- Pawłowski K., *Kuźnica. Szkic historyczny. Trudne dzieje Pogranicza*, „*Zeszyty Naukowe Szkoły Wyższej Przymierza Rodzin w Warszawie*” (2010), nr 4, s. 81–94.
- Radzik R., *Kim są Białorusini?*, Toruń 2003.
- Rawita-Gawroński F., *Konfiskata ziemi polskiej przez Rosję po roku 1831 i 1863*, Kraków–Warszawa–Poznań 1917.
- Rodkiewicz W., *Russian Nationality Policy in the Western Provinces of the Empire (1863–1905)*, Lublin 1998.
- Romaniuk Z., *Zachodnia granica obwodu białostockiego z 1808 r.*, „*Zeszyt Naukowy Muzeum Wojska*” 15 (2002), s. 27–35.
- Schmidt W., *Geneza prywatnej rosyjskiej własności ziemskiej w b. guberniach wileńskiej, grodzieńskiej i mińskiej*, „*Miesięcznik Statystyczny*” (1922), z. 11–12, s. 1–104.
- Stanulewicz M., *Reforma Rolna jako próba regulacji stosunków agrarnych w Polsce. Koncepcja i próby jej realizacji w latach 1919–1944*, w: *Reformy rolne w Polsce międzywojennej*

- i powojennej. Prawo, realizacja, skutki, problemy reprowaryzacyjne*, red. nauk. E. Borkowska-Bagieńska, W. Szafranski, Poznań 2008, s. 32–50.
- Szpoper D., *Pod władzą carów. Ziemia byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego w XIX wieku*, „Czasy Nowożytné” 16 (2004), s. 241–254.
- Szumski J., *Instrukcyjne majątki ziemskie w powiecie sokólskim w latach 1867–1914. Problematyka prawno-własnościowa*, w: *Studia polsko-litewsko-białoruskie*, red. J. Tomaszewski, E. Smułkowa, H. Majecki, Warszawa 1988, s. 69–88.
- Śleszyński W., *Położenie województwa białostockiego i zadania administracji państwowej w 1929 roku w ocenie wojewody Karola Kirsta*, w: *Szkice do dziejów Białegostoku*, red. M. Kietliński, W. Śleszyński, Białystok 2003, s. 199–205.
- Tarkowski M., *Polacy na Litwie i Białorusi pod rządami Aleksandra II (1855–1881). Studium historyczno-prawne*, Gdańsk 2018.
- Tomaszewski J., *Rzeczpospolita wielu narodów*, Warszawa 1985.
- Tkaczuk M., *Sprawy Kościoła katolickiego w praktyce prawnej Prokuraturii Generalnej Rzeczypospolitej Polskiej w dwudziestoleciu międzywojennym*, „Teki Komisji Prawniczej PAN Oddział w Lublinie” 13 (2020), nr 2, s. 515–531.
- Wiśniewski J., *Osadnictwo wschodniej Białostoczczyzny: geneza, rozwój oraz zróżnicowanie i przemiany etniczne*, „Acta Baltico-Slavica” 11 (1977), s. 7–78.
- Zalesko Z., *Dubnica. Nadzieja na lepsze jutro*, „Sokólski Zeszyt Historyczny” (1993), z. 8, s. 12–13.
- Ziętara W., *Spółeczny czy ekonomiczny charakter reform rolnych w Polsce w okresie międzywojennym*, „Roczniki Naukowe Ekonomii Rolnictwa i Rozwoju Obszarów Wiejskich” 102 (2015), z. 1, s. 31–45.
- Долбиллов М., *Русский край, чужая вера. Этноконфессиональная политика империи в Литве и Белоруссии при Александре*, Москва 2010.
- Терешкович П., *Этническая история Беларуси XIX – начала XX в. В контексте Центрально-Восточной Европы*, Минск 2004.

Janusz Danieluk, mgr historii i socjologii; doktorant na kierunku historia na Uniwersytecie w Białymstoku. Od 2011 r. jest zatrudniony na stanowisku archiwisty w Archiwum Państwowym w Białymstoku. Jego zainteresowania badawcze obejmują historię regionalną, głównie dzieje byłego obwodu białostockiego w XIX w. Obecnie prowadzi badania naukowe dotyczące konfiskat majątkowych po powstaniu styczniowym na terenie zachodnich powiatów byłej guberni grodzieńskiej (j.danieluk@uwb.edu.pl).

Janusz Danieluk, MA in History and Sociology, a PhD student at the University of Białystok. Since 2011, an employee of the State Archives in Białystok. His scientific interests focus on regional history, mainly the history of former Białystok Oblast of the 19th century. Author of several articles and monographs in the field of archives and history. Currently, he conducts scientific research on property confiscations after the January Uprising in the territory of western counties of former Grodno Gubernia. In 2021 he became a laureate of the competition financed by the National Science Centre (j.danieluk@uwb.edu.pl).